

Наталія Мисак

ORCID: 0000-0002-8685-9566

(Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, Україна)

Мандрівки галицької молоді наприкінці XIX – початку XX ст.: організація, характер, маршрути, вплив на формування особистості гімназистів і студентів

**Wycieczki młodzieży galicyjskiej w końcu XIX – na początku XX wieku:
organizacja, charakter, szlaki turystyczne, wpływ na kształtowanie się osobowości
gimnazjalistów i studentów**

Objazdy i piesze wędrówki były bardzo popularne w środowisku młodzieży galicyjskiej pod koniec XIX i na początku XX w. Ich inicjatorami byli sami gimnazjaliści i studenci pragnący zdobyć doświadczenie, wiedzę i przyjemnie spędzić czas. Przedsięwzięcia te zyskały wsparcie administracji szkolnej oraz kierownictwa poszczególnych szkół średnich i uczelni wyższych, nabierając edukacyjnego i naukowego wymiaru. Czas tych podróży był różny, od jednego do kilku dni czy tygodni. Wycieczki odbywały się pieszo, czasami koleją, końmi lub jako spływ rzeką. Trasy podróży obejmowały tereny Galicji, zwłaszcza szlaki górskie w Karpatach, terytorium imperium Habsburgów, kraje Europy Południowej, Północnej i Zachodniej. W trakcie podróży ich uczestnicy mogli zapoznać się z geografią, historią, gospodarką, obyczajami i tradycjami swojego i sąsiedniego regionu.

Słowa kluczowe: stowarzyszenia studenckie, wycieczki, turystyka, krajoznawstwo, Galicja

Наприкінці XIX ст. із розвитком краєзнавства і туристичної справи мандрівки стають дедалі популярнішими у галицькому суспільстві. Захоплення подорожами особливо характерним було для молоді – студентів вищих навчальних закладів і вихованців гімназій та реальних шкіл. Інтерес до рідного краю, до закордонних країн, до мальовничих куточків природи, визначних архітектурних пам'яток спонукав молодь саморганізовуватись і мандрувати у пошуку нових вражень, емоцій і знань. Подорожі не лише розширювали світогляд молоді, вони відіграли велику роль в інтелектуаль-

ному, естетичному й фізичному вихованні студентів і гімназистів, впливали на формування їхньої національної ідентичності.

Попри значну актуальність проблеми у вивченні молодіжного руху, при конструюванні цілісного соціального портрету галицької молоді наприкінці XIX – на початку XX ст., вона є однією з маловивчених у сучасній історіографії. В основному дослідники акцентують увагу на краєзнавчих і спортивних подорожах галицького студентства. Певні аспекти розвитку польського й українського молодіжного туризму розкрито у працях Ч. Михальського¹, С. Заборняка і Л. Шмида², Н. Мисак³. Натомість мандрівки як феномен у середовищі гімназійної молоді взагалі залишаються недослідженими.

Мета статті – комплексно розглянути особливості просторової мобільності галицької молоді, зокрема з'ясувати характер мандрівок, особливості їх організації, протяжність маршрутів, територіальні межі, тривалість, кількісний склад учасників. Проаналізувати ступінь зацікавлення студентів та учнів гімназій такими заходами, роль навчальних закладів загалом та педагогів зокрема у їх популяризації. Визначити функціональні особливості мандрівок, їх вплив на формування особистості молоді, розвиток туристичного руху в Галичині.

Організація перших гімназійних мандрівок припадає на 1860-ті роки. Це були короткі кількогодинні чи одноденні подорожі у не надто віддалені місцевості. Найбільшою проблемою, з якою стикались їх організатори, був брак коштів. Гімназійна молодь, що, зазвичай, ледве зводила кінці з кінцями, не могла оплатити подорожі на дальші відстані (нічліг і харчування). Тому значних масштабів мандрівки тоді так і не набули. Складно визначити,

¹ C. Michalski, *Z dziejów kultury fizycznej we Lwowie w II połowie XIX stulecia* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H. Żaliński i K. Karolczak, t. I, Kraków 1995, s. 72–77; C. Michalski, *Pierwsze kluby sportowe we Lwowie do 1914 roku* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. K. Karolczak, t. IV, Kraków 2002, s. 247–259; C. Michalski, *Prekursorzy kultury fizycznej we Lwowie* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. K. Karolczak, t. V: *Ludzie Lwowa*, Kraków 2005, s. 343–350; C. Michalski, *Akademicki Związek Sportowy we Lwowie* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. K. Karolczak, t. VII: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, Kraków 2010, s. 448–456; C. Michalski, *Akademicki Związek Sportowy w Krakowie*, cz. I: *1909–1945*, Kraków 2007, 199 s.

² S. Zaborniak, Ł. Szmyd, *Activity of the Students' Tourist Club – first in Poland of academic sports club (1906–1914)* [in:] *Scientific Review of Physical Culture* (Rzeszów), 2004, vol. 4, issue 4, pp. 26–45.

³ N. Mysak, *Studentski tovarystva ta yikh rol u rozvytku turystychno-kraieznavchoho rukhu v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [v:] *Istoryko-kulturni pam'iatky Prykarpattia ta Karpat – vazhlyvi ob'iekty v rozvytku turyzmu*: Tekst: zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 21–22 bereznia 2013 r.), Lviv 2013, s. 313–329.

хто був ініціатором таких заходів: педагоги чи гімназисти, оскільки відомості про перші подорожі вкрай скупі й епізодичні. Наприклад, майбутній український політик та історик Олександр Барвінський згадував, як у 1860-х роках, під час навчання у Тернопільській гімназії, разом з іншими учнями часто після занять подорожував мальовничими околицями міста. Особливо гімназисти полюбили „чудові зелені долини над тернопільським ставом в напрямі дороги до поблизького села Білої”⁴. Під час таких подорожей молодь грала в м’яча, балон, в кічку⁵ або в гудзики, а улюбленим заняттям юнаків взимку була ковзанка. Іноді у таких мандрівках брали участь і гімназійні професори⁶. А подекуди навіть були їх ініціаторами та організаторами.

У поодиноких середніх школах ще з 1860-х років викладачі з виховною метою практикували маївки – одноденні прогулянки на природу, які відбувалися навесні. До участі в них залучали усіх вихованців навчального закладу – і молодших, і старших класів. Такі спільні заходи були своєрідною формою співпраці вчителів і учнів, сприяли згуртуванню учнівського колективу школи, налагодженню дружніх взаємовідносин між гімназистами.

Дидактичне і виховне значення мандрівок активно обговорювали у тогочасних педагогічних колах. Зокрема, відомо про дискусію щодо відмінностей між мандрівками й маївками у гімназіях на загальних зборах польського Товариства педагогічного у Львові 29 червня 1869 р. Питання було настільки актуальним, що до нього повернулись на наступному зібранні, 1 листопада того ж року. А газета „Szkoła” навіть опублікувала виголошену на зборах доповідь Станіслава Собеського⁷ *O majówkach i wycieczkach młodzieży szkolnej*. Педагог наголошував на необхідності прогулянок, насамперед для фізичного розвитку молоді, покращення її здоров’я:

każdy przyznać musi, że młodzieży naszej, jeśli nie chcemy aby w ławach szkolnych skaleczała, potrzeba przysparzać daleko więcej ruchu i świeżego powietrza niż dawniej. Że w tym względzie najlepiej by posłużyły wycieczki i gimnastyka, to każdy przyzna. Z ubolewaniem jednak widzimy,

⁴ O. Barvinskyi, *Spomyny z moho zhyttia*, upor. A. Shacka, O. Phedoruk; red. L. Winar, I. Giritch, Kyiv 2004, s. 56.

⁵ Різновид юнацької гри, під час якої гравці повинні були закинути гумовий м’ячик в ямку.

⁶ O. Barvinskyi, *Spomyny z moho zhyttia...*, s. 56.

⁷ Собеський Станіслав (1827–1884) – галицький педагог, активний член польського Товариства педагогічного, заступник директора III-ї гімназії ім. Франца-Йосифа у Львові (1867–1872), згодом директор гімназії в Жешуві (1873–1878). У 1871–1873 рр. був головним редактором часопису „Szkoła” та окружним інспектором народних шкіл (Детальніше див: W. Szulakiewicz, *Stanisław Sobieski – życie i poglądy na wychowanie narodowe [w:] Galicja i jej dziedzictwo*, t. IX: *Biografie pedagogiczne. Szkice do portretu galicyjskiej pedagogii*, red. C. Majorek, J. Potoczny, Rzeszów 1997, s. 58, 63).

że gimnastyka jeszcze u nas nie jest tak rozpowszechnioną, jak by tego terazniejszy ustrój szkoły wymagał. Pozostają więc wycieczki, które, chociaż nie tyle ile systematyczna gimnastyka, przecież zawsze przysporzą naszej młodzieży ruchu i świeżego powietrza⁸.

Наостанок С. Собеський зауважив, що піклування про здоров'я підростаючого покоління повинно бути спільною справою школи і родини.

У 1870–1880-х роках проблема фізичного розвитку молоді була предметом неодноразових дискусій та обговорень на засіданнях Крайової шкільної ради⁹ (далі – КШР) і на шпальтах періодичних видань¹⁰.

Водночас поступово мандрівки проникали у навчально-виховний процес у середній школі завдяки ініціативі й педагогічній майстерності деяких вчителів. Здебільшого вони мали науковий характер. Наприклад, професор Іван Верхратський, викладаючи в Академічній гімназії у Львові, систематично організовував для своїх учнів ботанічно-ентомологічні екскурсії околицями міста¹¹.

Корективи у справу організації мандрівок наприкінці XIX ст. внесли нові тенденції західноєвропейської гуманістичної педагогіки, які поступово укорінювались в освітянському середовищі краю. Вони трактували дитину як центральну постать, суб'єкт, а не об'єкт педагогічного процесу. Ідеї “нового виховання” ставали дедалі популярнішими в Галичині, вимагаючи реорганізації навчання й виховання у середній школі, максимальної їх адаптації до потреб учнів. Активнішому використанню подорожей як методів і засобів педагогічного впливу сприяла й політика Міністерства віровизнань і освіти (далі – МВіО) та КШР. Ці інституції неодноразово звертали увагу директорів гімназій і реальних шкіл на необхідність включення мандрівок у навчально-виховний процес середніх закладів освіти. Зокрема, 15 вересня 1890 р. міністр віровизнань і освіти підписав розпорядження, яким спонукав керівництво навчальних закладів усіляко заохочу-

⁸ S. Sobieski, *O majówkach i wycieczkach młodzieży szkolnej*, „Szkoła. Dodatek miesięczny poświęcony sprawom szkół średnich” 1869, R. II, nr 12, s. 275.

⁹ Крайова шкільна рада – вищий орган для контролю й управління школами в Галичині, створений за розпорядженням імператора від 25 червня 1867 р. Офіційно рада функціонувала з 24 січня 1868 р. до 1921 р. і підпорядковувалась МВіО. Функції цього органу полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, призначенні директорів та педагогічного персоналу, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо. Членами КШР були: намісник як голова, представники крайової влади, місцевого самоуправління, духовенства, освітніх установ.

¹⁰ E. Barnaś-Baran, *Wycieczki szkolne uczniów gimnazjów galicyjskich w latach 1890–1914*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, t. 9 (45), nr 1, s. 50.

¹¹ *Spravozdanie Dyrektsyi ts.k. Akademichnoi himnazii u Lvovi za rik shkilnyi 1894*, Lviv 1894, s. 35.

вати молодь і педагогічний персонал до спільних подорожей і прогулянок як з навчально-науковою, так і з санаційною метою¹². КШР, у свою чергу, значну увагу приділяла умовам і порядку організації та здійснення таких мандрівок. Цьому, зокрема, були присвячені її розпорядження від 25 квітня 1896 р. та 19 жовтня 1906 р.¹³ Освітня адміністрація краю усвідомлювала, наскільки великий інтерес молоді до подорожей, пізнання нового, а також, яку роль відіграє дозвілля у розвитку особистості, у становленні її фізичних сил. Тому намагалася скерувати ці процеси у контрольоване школою русло, запобігти появі небажаних тенденцій, “шкідливих” думок і поглядів у молодіжному середовищі.

Наскільки відповідальним було ставлення шкільної влади до організації мандрівок свідчить і те, що вона іноді навіть фінансувала своєрідні стажування для педагогів, які займалися проведенням подорожей. Під час таких поїздок вчителі вивчали нові методи, форми й види фізичних вправ, ігор, які б викликали у молоді інтерес до спорту і їх можна було використувати у виховному процесі. Так, у травні 1894 р. КШР виділила одноразову допомогу у сумі 400 корон¹⁴ вчителів Державної гімназії в Бохні Францішеку Хованцеві для покриття видатків на подорож до Кракова¹⁵. Педагог повинен був ознайомитись із новими гімнастичними вправами і забавами для молоді, які практикували у Парку ім. Генріка Йордана¹⁶. А набуті знання згодом застосувати у процесі фізичного виховання учнів.

За сприяння КШР і директорів навчальних закладів гімназійні мандрівки наприкінці 1890–початку 1900-х років набули значної популярності. Вони навіть стали звичною і невід’ємною практикою шкільного життя. Як зауважила Ева Барнась-Баран, спершу мандрівки були одним із елементів фізичного виховання молоді, та невдовзі вони перетворились на самостій-

¹² *Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szkolnym 1890/91*, Lwów 1891, s. 29.

¹³ *Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szkolnym 1905/06*, Lwów 1906, s. 38–39.

¹⁴ Корона (крона) – грошова одиниця, введена в обіг в Австро-Угорській імперії внаслідок грошової реформи 1892 р. До того в країні використовували гульдени (флорини), які поділялися на 100 крейцерів. Утім, більш поширеною була напівофіційна назва гульдена “золотий ринський”. Співвідношення між старою і новою валютою було таким: 1 гульден = 2 кронам, 1 крейцер = 2 геллерам. Гульден паралельно з кроною перебував в обігу до 1899 р.

¹⁵ Е. Barańska-Baran, *Wycieczki szkolne...*, s. 52.

¹⁶ Парк ім. Генріка Йордана (скорочено Парк Йордана) – міський парк у Кракові, створений 1889 р. з ініціативи польського громадського діяча Генріка Йордана. Адміністрація парку всіляко сприяла фізичному і національно-патріотичному вихованню дітей. Там розташовувалися спеціальні павільйони і площадки для занять гімнастикою, ігровий лабіринт. Проводились також своєрідні пізнавальні вікторини з польської історії.

ну форму наукової і виховної роботи в закладах освіти¹⁷. КШР трактувала їх як спосіб покращення фізичного стану учнів та як новий засіб наочного навчання. Мандрівки давали молоді можливість поглибити знання з природничих і технічних наук, з культури, історії й географії рідного краю та інших країн, а також були способом проведення дозвілля. Коротко- та довготривалі, численні і нечисленні ці подорожі часто спонукали молодь до переосмислення її попередніх уявлень, сприяли формуванню нової свідомості, світогляду загалом.

З часом більшість педагогів і керівництво навчальних закладів активно впроваджували мандрівки у навчально-виховний процес, наголошуючи на їх позитивному впливі на розвиток особистості молоді. У 1911 р. з'явилася розвідка Людвіка Биковського¹⁸ *Okolica Lwowa jako teren szkolnych wycieczek przyrodniczych*, у якій автор обґрунтував необхідність якнайширшого використання методу спостереження під час вивчення природничих дисциплін у середніх закладах освіти. Водночас він проаналізував навчальні і виховні цілі подорожей. По-перше, мандрівки дають можливість повторити, узагальнити і практично застосувати набуті під час лекції знання. По-друге, – зібрати матеріали для подальших наукових досліджень чи самостійної роботи учнів. По-третє, мандрівки сприяють формуванню загального уявлення про цілісність природи, органічний зв'язок рослинного і тваринного світу тощо. По-четверте, вони позитивно впливають на когнітивні процеси в учнів, зокрема на розвиток мислення, уваги й спостереження, перебіг розумових операцій. Молодь також вчиться критично аналізувати сприйняту інформацію, комбінувати дані, отримані з різних джерел. Л. Биковський вважав, що немає жодних вікових обмежень для використання спостереження у навчальному процесі, а подорожі повинні стати невід'ємним елементом освіти у молодших і старших класах: „*Naukowe wycieczki, ćwiczenia praktyczne*

¹⁷ Е. Barnaś-Baran, *Wycieczki szkolne...*, s. 51.

¹⁸ Людвік Биковський (1881–1948) – польський біолог, педагог, психолог. Навчався у Станіславській гімназії та Львівському університеті. У 1904 р. здобув звання доктора філософії. Працював демонстратором на кафедрі ботаніки у Львівському університеті. Одночасно викладав у VIII-й гімназії м. Львова. Пропагував і брав активну участь в організації і проведенні наукових природничих мандрівок молоді у цьому навчальному закладі. В 1917–1918 рр. був директором VIII-ї гімназії. З 1921 р. – професор Ветеринарної академії у Львові. З 1923 р. очолював Департамент науки і вищих шкіл у Міністерстві віровизнань і освіти II Речі Посполитої. У 1926 р. габілітувався на посаді професора Познанського університету, а наступного року очолив там кафедру педагогіки. У 1941–1943 рр. ректор, а в 1943–1944 рр. – проректор таємного Університету західних земель у Варшаві. У 1947 р. засуджений радянською владою до 6 років ув'язнення.

i obserwacje na wolnem powietrzu powinny być prowadzone na wszystkich szczeblach nauki”¹⁹.

За характером проведення мандрівки були навчально-науковими, краєзнавчими, спортивними, розважально-відпочинковими, комбінованими. Водночас вони мали й виховну мету. Під час подорожей гімназисти вивчали природні ландшафти, відвідували історичні та культурні пам’ятки, сільськогосподарські й промислові підприємства, об’єкти міської інфраструктури, інженерні споруди тощо. Більшість навчальних мандрівок складали екскурсії природничого характеру. Зазвичай, їх здійснювали у позанавчальний час на короткі відстані – за місто, у ліс, на озеру, річку, став. Завдяки цим заходам молодь поглиблювала знання з географії, біології, зокрема ботаніки, зоології, ентомології. Наприклад, у 1909 р. з 31 мандрівки, які здійснили учні VIII-ї гімназії Львова, 18 мали природниче спрямування²⁰. В наступні роки кількість наукових подорожей у школі ще збільшилась. У 1911 р. керівництво гімназії організувало аж 23 природничі мандрівки, 7 географічних і лише 3 краєзнавчі²¹. Активну участь у цих заходах брали члени природничого гуртка. Восени 1910 р. вони організували 12 подорожей на озерце за Голоском (місцевість на околиці Львова – *Н. М.*), де вимірювали глибину водойми, збирали зразки флори і фауни. Такі практичні заняття викликали справжній інтерес у молоді. Щоб продовжувати свої дослідження і в холодну пору року, члени гуртка навіть розпочали будівництво переносного човна²².

Систематичні прогулянки природничого характеру відбувались у Коломийській і Станіславівській гімназіях з українською мовою навчання та в Тернопільській гімназії ім. Франца-Йосифа I. Наприклад, учні цієї школи 29 травня 1913 р., подолавши маршрут протяжністю 29 км, взяли участь у географічній мандрівці в околиці містечка Струсів. Упродовж подорожі її учасники оглядали особливості геологічної будови району та вивчали специфіку його геологічних порід²³. Вихованці Станіславівської гімназії у травні – червні 1914 р. здійснили 3 ботанічні прогулянки – дві у с. Вовчинець та одну в с. Драгомирчани. У мандрівках взяли участь 42,

¹⁹ L. Bukowski, *Okolica Lwowa jako teren szkolnych wycieczek przyrodniczych* [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1911*, Lwów 1911, s. 19.

²⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1909*, Lwów 1909, s. 148.

²¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1911*, Lwów 1911, s. 63.

²² *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1910*, Lwów 1910, s. 64–65.

²³ *VIII Zvit Dyrektysyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1912/1913*, Ternopil 1913, s. 59.

14 і 45 учнів відповідно²⁴. Варто зауважити, що педагоги дуже сумлінно підходили до організації подорожей, дбали, щоб їх зміст і маршрут відповідали навчальній меті. Про це свідчить добре продуманий з точки зору дидактики вибір місцевостей, які відвідали гімназисти. Наприклад, с. Вовчинець розташоване поблизу комплексної природної пам'ятки "Вовчинецькі гори". Це система горбів з цікавими відслоненнями протяжністю 30 га, що вкриті розмаїтою лучно-степовою рослинністю, причому деякі з видів рослин – рідкісні. Драгомирчани ж розташовані на березі р. Бистриці Солотвинської. Село оточує болотиста місцевість, флора якої формувалась під впливом постійних паводків і змін рівня води. Завдяки подорожам у ці села молодь мала можливість не лише вивчити особливості рослинного світу, а й порівняти, визначити відмінності гірського й болотистого ландшафтів.

В Коломийській гімназії наукові прогулянки відбувалися за місто, а участь у них брали лише учні молодших класів. В основному це були практичні заняття з географії та природознавства²⁵. Систематичні натуралістичні й географічні подорожі організовували своїм учням викладачі української гімназії в Перемишлі²⁶, приватної вищої жіночої гімназії ім. Королеви Ядвіги у Кракові²⁷.

Деякі мандрівки мали технічне, фізичне чи хімічне спрямування. Наприклад, вихованки приватної жіночої гімназії у Станіславові навесні 1910 р. для поглиблення знань з машинобудування здійснили екскурсію у залізничні майстерні, де ознайомились з різними етапами виготовлення і ремонту парових машин. А влітку учениці цього ж закладу під керівництвом учителя фізики відвідали кілька фабрик і муніципальний газопровід. Там їм продемонстрували процеси очищення, транспортування газу, способи використання побічних продуктів газопереробки²⁸. Такий інтерес у дівчат до екскурсій на промислові об'єкти не був винятком. Практикували подібні подорожі і вихованки Краківської приватної вищої жіночої гімназії ім. Королеви Ядвіги. Зокрема, у 1907 р. дівчата відвідали нафтопереробне підприємство у Тшебіні, де їх ознайомили з усіма етапа-

²⁴ *II Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi z ruskoju movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilyni 1913–14*, Stanislaviv 1914, s. 60–61.

²⁵ *Zvit Dyrektsyi ts.k. II himnazyi v Kolomyi za rik shkilyni 1900/1901*, Kolomyia 1901, s. 67; *Zvit Dyrektsyi c.k. II himnazyi v Kolomyi za rik shkilyni 1901/1902*, Kolomyia 1902, s. 57.

²⁶ *Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazii z ruskoju vykladovoiu movoiu v Peremysly za shkilyni rik 1912/1913*, Peremysl 1913, s. 26.

²⁷ Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej – AP w Przemyślu), zespół 387: I Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego w Przemyślu, sygn. 795, s. 39.

²⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji prywatnego gimnazjum żeńskiego z prawem publiczności w Stanisławowie za rok szkolny 1909/10*, Stanisławów 1910, s. 30.

ми очищення нафти, металургійний завод у Кше, що спеціалізувався на виплавці цинку²⁹.

Низку екскурсій по довколишніх промислових об'єктах у 1911 р. здійснили учні Вищої реальної школи в Живці. Вони оглянули фабрики по виготовленню мила, паперу і газованої води в Жаблюцю, підприємство з виробництва сірників у Задзелі та броварню в Павлусі³⁰. Учні I-ої гімназії в Тарнові у 1913/1914 н. р. здійснили екскурсії на міські газовню й електростанцію, а також броварню Сангушків³¹. Того ж року молодь, що навчалася у III-ій Краківській гімназії, оглянула виробничі цикли в броварні в Окоцімю, миловарні Ч. Смаховського у передмісті Подгуже, також газовню та міську електростанцію в Кракові³². Вихованці української гімназії у Станіславові у травні 1914 р. побували на фабриці фаянсових виробів у с. Пациків³³.

Іноді мандрівники відвідували різноманітні промислові та сільсько-господарські виставки. Наприклад, у Станіславівській гімназії ініціатором і керівником таких поїздок був директор Микола Сабат³⁴. У 1912 р. дві групи вихованців цієї школи на чолі з вчителями побували на виставці народного промислу в Коломиї. Перша, у складі 51 особи, оглянула експозиції 27 вересня. Друга група була набагато чисельнішою – налічувала аж 96 мандрівників. Вони побували на виставці 29 вересня³⁵. Восени 1909 р. гімназисти їздили на хліборобську виставку в Стрию. Принагідно молодь також відвідала курортний Трускавець, а у с. Тустановичі біля Борислава оглянула нафтові вишки. Вихованці Станіславівської гімназії бували на виставках не лише у Галичині, а й навіть їздили у столицю Габсбурзької

²⁹ AP w Przemyślu, zespół 387, sygn. 795, s. 40.

³⁰ *Pierwsze sprawozdanie Dyrekcji c.k. Wyższej Szkoły realnej w Żywcu za rok szkolny 1911*, Żywiec 1911, s. 69.

³¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. gimnazjum I w Tarnowie za rok szkolny 1913/14*, Tarnów 1914, s. 38.

³² AP w Przemyślu, zespół 387, sygn. 768, s. 81.

³³ *II Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi z ruskoïu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkily 1913–14*, Stanislaviv 1914, s. 61.

³⁴ Микола Сабат (1867–1930) – український педагог у Галичині. Освіту здобув у Станіславівській державній гімназії та на філософському факультеті Львівського університету. З 1894 р. вчителював у середніх школах краю. Згодом обіймав посади директора Станіславівської української гімназії (1905–1919 і 1923–1927 рр.) та Академічної гімназії у Львові (1927–1930 рр.). У 1908 р. за сумлінну працю був нагороджений лицарським хрестом ордена Франца-Йосифа. Після проголошення II Речі Посполитої викладав у вищій школі. У 1921–1923 рр. був професором грецької філології та античної археології Українського вільного університету, а в 1925 рр. викладав у Таємному українському університеті у Львові.

³⁵ *Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi z ruskoïu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkily 1912/13*, Stanislaviv 1913, s. 163.

імперії. На початку липня 1910 р. 6 учнів разом з М. Сабатом здійснили подорож на експозицію предметів мисливства у Відні³⁶. Вихованці Тернопільської гімназії ім. Франца-Йосифа I у жовтні 1910 р. побували на авіаційній виставці у Львові³⁷. Учениці Краківської приватної вищої жіночої гімназії ім. Королеви Ядвіги 9 жовтня 1906 р. оглянули різноманітні експонати гірничої виставки в Кракові³⁸.

Наприкінці XIX – початку XX ст. молодь долучалася до участі й у краєзнавчих мандрівках. Під час таких подорожей юнаки й дівчата здобували нові знання про географічні й історичні особливості краю, оглядали експозиції в музеях, пам'ятки архітектури, церкви, костели, монастирі. Наприклад, учні II-ї гімназії Перемишля на початку червня 1898 р. здійснили краєзнавчу мандрівку в околиці Добромиля. Вони побували на руїнах замку Гербурта, у Василіанському монастирі, солеварні у с. Ляцке (тепер с. Солянуватка)³⁹. Вихованці Самбірської гімназії мандрували історичними місцями на території Угорщини, відвідали нафтові копальні в Бориславі, соляні шахти поблизу Добромиля, Тустанську фортецю в Уричі⁴⁰. У червні 1899 р. вони їздили на екскурсію до Кракова, де оглянули найвизначніші історичні й мистецькі пам'ятки давньої столиці Речі Посполитої⁴¹. Традиційним місцем для краєзнавчих подорожей учнів Заліщицької приватної реальної гімназії були руїни Червоногородського замку поблизу с. Нирків. Керівництво школи навіть налагодило тісну співпрацю із власницею земель і дворів довкола історичної споруди княжною Марією Любомирською. Влітку 1913 р., коли КШР видала розпорядження про створення навчальними закладами відпочинкових (вакаційних) колоній для молоді, дирекція звернулася з проханням у сприянні до княжни. Вона дозволила використовувати один із селянських дворів як оселю для відпочинку під час канікул учнів та членів скаутської дружини. Будинок був доволі просторий, у ньому могли розміститись 40–42 особи⁴².

Чи не найбільше захоплення у молоді викликали мандрівки спортивного характеру і гімнастичні прогулянки. Відмінність між ними – у три-

³⁶ Tamże, s. 100–101.

³⁷ VI Zвіт Dyrektsyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1910/1911, Ternopol 1911, s. 66–67.

³⁸ AP w Przemyślu, zespół 387, sygn. 795, s. 39.

³⁹ Sprawozdanie Dyrektsyi ts.k. II himnazyi v Peremyshly za rik shkilnyi 1897/8, Peremyshl 1898, s. 36–37.

⁴⁰ Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze za rok szkolny 1908, Sambor 1908, s. XXX.

⁴¹ T. Pudłocki, *Gimnazjum w Samborze za czasów dyrektury Franciszka Tomaszewskiego (1896–1904)*, „Krakowskie Pismo Kresowe” 2018, R. 10, s. 62.

⁴² II Sprawozdanie Dyrekcji Pryw. Gimnazjum Realnego z prawami szkół państwowych w Zaleszczykach za rok szkolny 1912/13, Zaleszczyki 1913, s. 21.

валості й протяжності маршруту. Перші потребували детальної підготовки, інструктажу учасників, а здійснювали їх на порівняно великій відстані. Другі були короткими, пішими, як правило, в околицях міста або недалеко за його межі. Під час прогулянок молодь виконувала бігові вправи, грала в різні ігри (“союзняк” (футбол – М. Н.), “межівка”, “кулявий лис”, “тре-тяк”, “гилька”, теніс), особливо з м’ячем⁴³. Учні деяких навчальних закладів протягом року брали участь у кількох десятках таких розваг на природі. Наприклад, вихованці Академічної гімназії у Львові у 1910/1911 н. р. здійснили аж 47 піших прогулянок⁴⁴. Учні Української приватної гімназії в Яворові під час мандрівок купались у р. Шкло та вчилися плавати у ставку⁴⁵.

Географія дальших мандрівок охоплювала всю Галичину – Краків, Львів, Старий Сонч, Перемишль, Красічин, Сянок, Борислав, Трускавець, Збараж тощо. Подекуди подорожі відбувались і на територію Угорщини. Вони складались із піших переходів і поїздок залізницею. Щоб заохотити учнів, а водночас полегшити фінансову складову мандрівок, КШР періодично укладала з керівництвом залізниці угоди про зниження на 50% вартості проїзних документів для гімназистів⁴⁶.

Найбільшою популярністю серед молоді користувалися Карпати, а саме центри гірського туризму – Микуличин, Яремче, Ворохта, Татарів, Сколе⁴⁷. Організуючи подорожі, педагоги намагалися поєднати красзнавчу і спортивну складові. Учні увесь час перебували на свіжому повітрі, в русі, долаючи пішки значні відстані. Одночасно, захоплені цікавими й пізнавальними розповідями вчителів, вони оглядали прекрасні краєвиди, давні пам’ятки архітектури. Необхідно зауважити, що гірські мандрівки потребували детально продуманого планування і підготовки. Вони також супроводжувались і певними фінансовими витратами з боку учасників, які змушені були придбати необхідний для подорожі інвентар та харчі⁴⁸.

⁴³ *IV Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1908/1909*, Ternopil 1909, s. 37.

⁴⁴ *Zvit Dyrektsyi ts.k. akademichnoi himnazyi u Lvovi za shkilnyi rik 1910/1911*, Lviv 1911, s. 15–16.

⁴⁵ *II Zvit Dyrektsyi pryvatnoi himnazyi z ukrainskoiu vykladovoiu movoiu z pravom pryliudnosti v Yavorovi za rik shkilnyi 1913/14*, Yavoriv 1914, s. 19.

⁴⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1902*, Nowy Sącz 1902, s. 64.

⁴⁷ *Zvit Dyrektsyi ts.k. II himnazyi v Kolomyi za rik shkilnyi 1900/1901*, Kolomyia 1901, s. 67.

⁴⁸ Перелік усіх необхідних речей і продуктів харчування для подорожей знаходимо в оповіданні “Пізнай свій рідний край” Мирона Заклинського. Це: великий наплічник, зручні черевики і паста до взуття, вовняні грубі шкарпетки, вітрівка й короткі штани, бляшана пляшка для води, теплий вовняний ліжник, металевий посуд, непромокий плащ, пара запасної білизни, светр, костюм для купання, засоби особистої гігієни, свічки, сірни-

Під час мандрівок у гори педагоги налагоджували співпрацю з туристичними товариствами, в помешканнях яких молодь ночувала й поповнювала запаси провіанту. Яскраво ілюструє карпатські подорожі прогулянка на хребет Чорногора вихованців Академічної гімназії у червні 1902 р. Вихідним пунктом її стало Яремче, куди учні доїхали зі Львова потягом. У селищі вони оглянули водоспад на р. Прут, залізничний віадук і тунель, камінь Довбуша та камінь Кратера⁴⁹. Ввечері залізницею прибули у Ворохту, де зупинились на нічліг в оселі Польського Татрянського товариства (Polskie Towarzystwo Tatrzańskie). Наступного дня молодь знову вирушила в подорож. Спершу учні піднялись на г. Кичеру, потім – Кукул. Після ночівлі у туристичному сховку 16 червня вони здійснили сходження на Говерлу, де професор Степан Рудницький прочитав коротку лекцію про особливості геологічної будови Карпат. Насиченою була програма й останнього дня подорожі. Спершу юнаки піднялись на г. Ребровач, потім купались у р. Прут, а ввечері потягом повернулися до Львова⁵⁰.

Крім Карпат, молодь, зокрема учні середніх шкіл із Західної Галичини, подорожували в Пеніні⁵¹ і Татри⁵². Водночас вони організовували походи і на скелясті масиви чи гірські плато довкола рідної місцевості. Так, улюбленим місцем туристичного відпочинку вихованців Краківської реальної (IV) гімназії були Паненьські Скали і Сікорнік – західна вершина хребта Совінець поблизу Кракова⁵³.

Поряд з пішими, на початку XX ст. молодь практикувала велопогулянки. Від 1908 р. і до початку Першої світової війни їх систематично організовували учні Української гімназії в Перемишлі⁵⁴. Особливо активно в цьому

ки, компаси, мапи, йод, бандажі. З харчів мандрівники брали суху ковбасу, шоколад, цукор, кукурудзяну крупу, сушені овочі й фрукти (детальніше див.: М. Zaklinskyi, *Piznai svii ridnyi kraj* (*Opys mandrivky po Karpatakh*), Lviv 1937, s. 6–8).

⁴⁹ Камінь Кратера – величезна кам'яна брила, що нависла над дорогою в околицях села Ямна (нині це частина м. Яремче). Названа на честь станіславівського старости Францішека Кратера, який у 1826 р. розпочав будівництво дороги Делятин – Яблунівка. Камінь був улюбленим туристичним об'єктом у першій половині XX ст., особливо у міжвоєнний період.

⁵⁰ *Zvit Dyrektsyi ts.k. akademichnoi himnazyi u Lvovi za rik shkilnyi 1901/1902*, Lviv 1902, s. 31–32.

⁵¹ Пеніни (Pieniny) – гірський масив, частина Східних Бескидів. Простягається територією південно-східної Польщі та північно-східної Словаччини. Геологічно складається з вапнякових порід і доломітів. Найвища вершина масиву – гора Висока (1050 м).

⁵² *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum I wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1910*, Nowy Sącz 1910, s. 142.

⁵³ *Sprawozdanie XI c.k. Dyrekcji gimnazjum realnego (IV) w Krakowie za rok szkolny 1911/12*, Kraków 1912, s. 77.

⁵⁴ *Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazii z ruskoju vykladovoiu movoiu v Peremyslyi za shkilnyi rik 1912/1913*, Peremysyl 1913, s. 26.

напрямі діяв спортивний гурток “Сянова Чайка”. У його складі функціонував “Відділ наколесників”, що пропагував серед молоді велосипедний спорт. Члени цього структурного підрозділу здійснювали велопоїздки навколишніми місцевостями – в Медику, Красічин, Ваповець, Оріховець⁵⁵.

Також, за наявності придатної водойми, учні мандрували на веслах. Такі подорожі полюбляла перемишльська молодь. Зазвичай плавали човнами по р. Сян. Зокрема, члени “Сянової Чайки” упродовж весни і до середини червня 1913 р. здійснили аж 11 прогулянок на веслах⁵⁶.

Гімназисти, крім літньої пори, подорожували й узимку – на лещатах (застаріла назва лиж у Галичині – *М. Н.*) і санках. Найбільша проблема, яка виникала під час організації таких подорожей, – нестача інвентарю. Але це аж ніяк не зупиняло молодь. Наприклад, учні Тернопільської української гімназії взимку 1911/1912 н. р. взяли участь аж у 21 спортивній прогулянці на лижах. Втім, ці поїздки не були тривалими, а їхній маршрут обмежувався околицями міста⁵⁷. Лижні прогулянки вздовж р. Сян до Красічина організовували вихованці Української гімназії в Перемишлі⁵⁸. Полюбляли зимові мандрівки й учні Вищої реальної школи в Станіславові. У 1910/1911 н. р. таких подорожей на лижах і санчатах вони здійснили аж 14. Це були одноденні мандрівки у гірські місцевості Станіславівського повіту. Їздили у села Дубівці, Павелче, Гвізд, Вовчинець, Підлужжя, Татарів, Ворохту, Вороненко, навіть взимку піднімались на гору Кукул (1544 м)⁵⁹. Дуже популярними серед учнів III-ї Краківської гімназії були лижні прогулянки. Вихованці цього навчального закладу у 1911 р. навіть заснували спеціальне товариство – “Туристичний гурток” (“*Kółko turystyczne*”), що займалось організацією таких подорожей. Щоб зацікавити молодь лижним спортом і допомогти їй виробити навик їзди на лижах, гурток під час зимових канікул у грудні 1911 р. провів у Закопаному кількадекний лижний курс. Упродовж січня – березня 1912 р. товариство організувало 11 прогулянок в Татри⁶⁰.

Керівництво деяких навчальних закладів настільки відповідально ставилось до організації учнівських прогулянок, що відводило для цього спе-

⁵⁵ Tamże, s. 72.

⁵⁶ Tamże, s. 26, 73.

⁵⁷ *VII Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopolu za rik shkilnyi 1911/1912*, Ternopil 1912, s. 76.

⁵⁸ *Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazii z ruskoju vykladovoiu movoiu v Peremyshly za shkilnyi rik 1912/1913*, Peremyshl 1913, s. 26.

⁵⁹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Wyższej szkoły realnej w Stanisławowie za rok szkolny 1910/1911*, Stanisławów 1911, s. 84.

⁶⁰ *Sprawozdanie dwudzieste dziesięte Dyrekcji c.k. Gimnazjum III w Krakowie za rok szkolny 1912*, Kraków 1912, s. 78–79.

ціальний день. Як правило, обирали весняну теплу пору. Визначений день був вільним від занять у школі. Наприклад, у Вищій гімназії в Новому Со-нчі у 1902 р. загальна мандрівка відбулася 15 травня⁶¹, у 1910 р. – 24 трав-ня⁶². Вихованці кожного класу окремо чи декілька класів спільно вируша-ли на прогулянку за місто, подорожували кількома населеними пунктами або виїжджали в гори. Вибір маршруту, планування подорожі здійснювали наставники спільно з учнями.

Інтерес молоді до мандрівок спонукав педагогів опановувати методи-ку організації таких заходів. У 1907 р. побачив світ poradnik *Wycieczki szkolne po kraju*. Його автором був вчитель II-ї реальної школи у Кракові Олександр Яворський. На основі власного досвіду він запропонував мето-дику здійснення учнівських мандрівок та детальні інструкції по їх плану-ванню й підготовці. Появу цієї книги зумовив плюралізм суспільних думок щодо користі чи шкідливості подорожей. Причиною негативних відгуків на подорожі О. Яворський вважав некомпетентність і невідповідність учителів, які своїм непрофесіоналізмом відбивають у молоді інтерес до туризму. Автор закликав освітян відповідально ставитись до організації мандрівок, які мають значний виховний потенціал:

Nie kto inny, ale tylko my nauczyciele mamy w swem ręku możność skierowania wycie-czek szkolnych na takie właściwe tory, żeby się stały rzeczywiście dowodnym czynnikiem wy-chowawczym, przeciwko którym nie podniesie się ani jeden głos nieufności; tylko my zdołamy rozbudzić do nich zapał młodzieży, bylebyśmy się wzajemnie wspierali i w swych usiłowaniach uzupełniali; tylko my swą ofiarną gotowością i obywatelskim poświęceniem zjednamy do czynu niechętnych i obojętnych tej sprawie kolegów; tylko my wymownem słowem i przekonującym piórem wyzyskamy dla tej sprawy przychylne społeczeństwo, tak, że niezawodnie użyje swego poparcia i umożliwi nawet najbiedniejszemu w klasie, których żywot tak jałowo płynie, zdobycie nowych wiadomości, nieznanego wrażeń, silniejszej woli, głębszego uczucia, gorętszego patryo-tyzmu. Tylko my, powtarzam, to wszystko zrobić możemy, a zrobić powinniśmy i musimy dla idei samej, dla pedagogii, dla miłości młodzieży; a to tem chętniej, że jest to nasza dobra wola, nasza obywatelska praca, że nikt nas do tego nie przymusza⁶³.

Найбільша проблема, що поставала перед організаторами мандрівок, був брак фінансування. Подекуди навчальні заклади виділяли кошти на такі цілі з бюджету школи, допомагали меценати, а найчастіше – фінансо-во до справи долучалася сама молодь. Були й винятки. Іноді креативність керівництва допомагала знаходити кошти на покриття мандрівних витрат. Наприклад, дирекція Української гімназії в Перемишлі, аби мати можли-

⁶¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1902*, Nowy Sącz 1902, s. 64.

⁶² *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum I wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1910*, Nowy Sącz 1910, s. 141.

⁶³ A. Jaworski, *Wycieczki szkolne po kraju*, Kraków 1907, s. 5.

вість здійснювати подорожі, ще у 1895 р. заснувала “забавовий фонд”⁶⁴. Джерелом його поповнення були щорічні внески гімназистів у розмірі 1 корони. Подібні фонди існували і в інших навчальних закладах краю.

Значно рідше учні середніх шкіл вирушали за кордон – у європейські країни і навіть у Російську імперію. Зголошувалось до мандрівок небагато гімназистів, головню через великі фінансові витрати. Незаможна молодь, вихідці з робітничих і селянських сімей, не могли навіть частково покрити видатки на подорож. Тому за кордон їздили діти з фінансово забезпечених родин. Учні Української гімназії у Станіславові два роки поспіль, у 1910 і 1911 рр., під час великодніх канікул мандрували по Італії. Під керівництвом директора навчального закладу М. Сабата та вчителів вони відвідали Рим, Неаполь, Помпеї, Флоренцію, Болонью, Венецію, Будапешт, Відень⁶⁵. Чергову таку подорож вихованці станіславівських середніх шкіл здійснили у квітні 1913 р. Мандрівка тривала 4 тижні, а очолив її знову М. Сабат. Учні оглянули музеї й пам’ятки архітектури італійських міст, побували у Ватикані на аудієнції у Папи Пія Х⁶⁶.

У 1913 р. молодь з III-ї Краківської гімназії подорожувала містами Англії та Франції. Ця поїздка, попри захопливість і красу історичних та архітектурних пам’яток, незабутніх краєвидів, була малочисельною – у ній взяли участь лише 7 учнів⁶⁷. Того ж року 11 вихованців VIII-ї гімназії Львова мандрували європейськими містами – Краків, Прага, Нюрнберг, Страсбург, Понт-а-Муссон, Нансі, Париж, Версаль, Фонтенбло, Клермон-Ферран, Марсель, Монако, Ліон, Женева, Лозанна, Цюрих, Рапперсвіль, Мюнхен, Зальцбург і Відень. Подорож тривала цілий липень, а її вартість склала 290 корон з особи⁶⁸.

Раніше, у 1910 р., 15 учнів цього ж навчального закладу здійснили подорож по території тодішньої Російської імперії – у Королівство Польське і Литву. Маршрут пролягав через Броди, Кременець, далі на Волинь, Полісся, Вільно, через Пінськ у Біловезьку пушу, згодом до Варшави, Ченстохової і Кракова. Під час мандрівки молодь здобула цінні відомості про географічні й кліматичні особливості різних місцевостей, їхню флору й фауну. Побачила піщані дюни на Волині, Кременецькі гори, пінські бо-

⁶⁴ *Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazii z ruskoju vykladovoiu movoiu v Peremysly za shkilnyi rik 1912/1913*, Peremysl 1913, s. 24.

⁶⁵ *Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazii z ruskoju movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1912/13*, Stanislaviv 1913, s. 100.

⁶⁶ *II Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazii z ruskoju movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1913–14*, Stanislaviv 1914, s. 60.

⁶⁷ AP w Przemyślu, zespół 387, sygn. 768, s. 80.

⁶⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1913*, Lwów 1913, s. 68–69.

лота, литовські озера, ріки Ікву, Прип'ять, Вілію з її притокою Вілейкою, Віслу, ченстоховські каменоломні, побувала на славнозвісному озері Сві-тязь. До цього потрібно додати історичні й культурні пам'ятки. Загалом в учасників подорожі залишилися неповторні враження від цієї поїздки. Згодом її опис опублікував Людвік Биковський під назвою *Wycieczka szkolna na Litwę i do Królestwa*⁶⁹.

Під час мандрівки гімназисти використовували різні транспортні засоби – потяг, вози. Деякі відтинки маршруту долали пішки. Зупинялись на ночівлю у місцевої інтелігенції, духовенства та міщан, причому безкоштовно. У Ченстоховій молодь взагалі ночувала на сіні у приміщенні народної школи “Товариства залізничників” (“Stowarzyszenia kolejarzy”). За харчування доводилося платити. Загалом бюджет подорожі склав 1725 корон. Частково кошти на мандрівку виділила школа зі спеціального фонду ігор і забав, 200 корон субвенції призначила КШР, решту сплатили самі учасники (по 99 корон з особи). Завдяки значній економії згодом організатори подорожі залишки коштів повернули учням⁷⁰.

Л. Биковський описав і прикраси, які спіткали мандрівників. В одному з містечок вони стали жертвами кишенькових злодіїв, які вкрали частину грошей і два паспорти. Щоб виробити нові документи, учасники подорожі змушені були здійснити візит до віленського губернатора⁷¹. Щоправда, одразу ж після повернення до Львова віленська жандармерія переслала поштою вкрадені документи.

На початку XX ст. у середніх школах краю активно розвивався скаутський і січовий рух. Скаутські організації й січі також долучилися до організації спортивних мандрівок. Під час подорожей молодь виконувала скаутські вправи, вчилася подавати сигнали, організовувати табір, читати карти, вивчала рятувальну справу⁷². Наприклад, члени “Молодої січі”, осередок якої знаходився у приватній українській гімназії в Рогатині, впродовж 1913/14 н. р. здійснили аж 52 прогулянки⁷³. Скаути III-ї Краківської гімназії того ж року взяли участь у 30 мандрівках. Маршрути їхніх подорожей охоплювали місцевості довкола Кракова: Вольський ліс, особливо Паненські Скали, Пастерник, Подгоркі, Тинец,

⁶⁹ L. Bykowski, *Wycieczka szkolna na Litwę i do Królestwa* [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1913*, Lwów 1913, s. 3–31.

⁷⁰ Там же, s. 27.

⁷¹ Там же, s. 23.

⁷² *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobycz za rok szkolny 1914*, Drohobycz 1914, s. 83–84.

⁷³ *V Zvit Dyrektсії pryvatnoi himnazii z ukrainskoïu vykladovoïu movoïu Kruhka Ukrainskoho Tovarystva Pedahohichnoho v Rohatyni za rik shkilnyi 1913/14 z pravom pryliudnosti*, Lviv 1914, s. 46–49.

Неполоміце⁷⁴. Ці місця, а також Скали Твардовського, Скала Кміти, села Томашовіце, Кокотув, Мнікув облюбували для прогулянок і скаути Краківської реальної гімназії⁷⁵.

Пластуни з української гімназії в Станіславові влаштовували мандрівки на природу протягом усього року, навіть взимку. Вони вчилися читати карти, орієнтуватись на місцевості, безшумно підкрадатись до противника, влаштовувати засідки, розпалювати вогнище, варити на вогні їжу тощо⁷⁶. Львівські пластуни з Академічної гімназії організовували мандрівки в околицях міста – до Кульпаркова, Личаківських пасік, Козельник, Лисинич, Голоска, Брюхович, Соکیلник, на Погулянку тощо⁷⁷. Такі подорожі в основному відбувалися вдень, але іноді практикували й нічні поїздки в Карпати. Деколи представники скаутських організацій подорожували й за кордон. Наприклад, учень Вищої гімназії у Новому Сончі Станіслав Крамарський у липні 1913 р. їздив в Англію, де взяв участь у загальних зборах скаутів у Бірмінгемі⁷⁸.

Гімназійні мандрівки – яскравий приклад комплексного підходу до організації виховного процесу в тогочасній середній школі. Вони були невід’ємним засобом інтелектуального, фізичного, духовного виховання молоді. Подорожі також визначально впливали й на процеси її особистісного громадянського становлення та національної самоідентифікації.

З 1870-х років популярності набувають мандрівки й у студентському середовищі. Значним поштовхом до їх організації стали етнографічні, фольклористичні та краєзнавчі студії, зацікавлення ними у галицьких наукових і товариських колах. Подорожі сприяли не лише поглибленню знань з історії і географії рідного краю, а й налагодженню нових контактів, взаємовідносин між молоддю з різних навчальних закладів, а подекуди й різних національностей. Ініціаторами та організаторами перших мандрівок були академічні⁷⁹ товариства. Як осередки наукового і товариського життя студентства, вони декларували своїми пріоритетними завданнями

⁷⁴ AP w Przemyślu, zespół 387, sygn. 768, s. 76.

⁷⁵ *Sprawozdanie XI c.k. Dyrekcji Gimnazjum realnego (IV) w Krakowie za rok szkolny 1911/12*, Kraków 1912, s. 78.

⁷⁶ *I Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi z ruskoïu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilyni 1912/13*, Stanislaviv 1913, s. 162.

⁷⁷ *Zvit Dyrektsyi ts.k. Akademichnoi himnazyi u Lvovi za shkilyni rik 1911/12*, Lviv 1912, s. 20–21.

⁷⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum I wyzszego w Nowym Sączu za rok szkolny 1913*, Nowy Sącz 1913, s. 69.

⁷⁹ „Академіками” в Габсбурзькій Галичині називали студентів, відтак і за студентськими товариствами закріпилась назва “академічні”.

національно-патріотичне, інтелектуальне та фізичне виховання молоді. Мандрівки були важливим засобом реалізації сформульованих цілей. Академічні товариства навіть у своїх статутних документах закріпили практику проведення студентських наукових і краєзнавчих подорожей. Наприклад, такі пункти були у статутах українських товариств “Академічне братство”, “Друг”, “Ватра”, “Академічна громада”⁸⁰, польського “Академічного братства філаретів” (“Bractwo Akademickie Filaretów”), яке об’єднувало у своїх лавах польських студентів Ягеллонського університету в Кракові⁸¹. Керівництво цих організацій вважало мандрівки важливою складовою просвітницької роботи як серед молоді, так і серед широкого загалу населення, особливо селян. Під час подорожей студенти не тільки поглиблювали знання з історії та географії рідного краю, знайомились із звичаями і традиціями свого народу, а й організовувати відчити, лекції, музично-декламаційні вечори, на які збиралася велика кількість населення містечка або села. Мандрівки були своєрідним способом емоційно й інтелектуально зблизити представників різних поколінь: сприяли налагодженню контактів студентів з провінційною інтелігенцією, яка радо приймала у себе молодь на нічліг, сприяла їй в організації культурно-просвітніх заходів.

Варто зауважити, що Академічний сенат⁸² Львівського університету й інші крайові органи влади досить негативно ставились до практики організації подібних заходів, оскільки вбачали у них небезпеку політичної, особливо соціалістичної чи русофільської пропаганди. Тому Академічний сенат навіть радив Галицькому намісництву відхилити статuti товариств “Друг” та “Академічна громада”⁸³. Наприклад, керівництво університету у своєму зверненні з приводу затвердження статуту “Друга” наголошувало: *Дозволити мандрівки – значить дозволити пропаганду в тому напрямку, який захоче товариство*⁸⁴. Академічний сенат також вважав сумнівним науковий характер подорожей, оскільки вони здійснювалися без керівництва університетських професорів, які б могли контролювати й обмежувати по-

⁸⁰ Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi (dali – TsDIAL Ukrainy), fond 146 Halytske namisnytstvo, op. 58, spr. 468, ark. 5; op. 70, spr. 977, ark. 4; fond 506 Obshchestvo russykh studentov “Druh”vo Lvove, op. 1, spr. 1, ark. 5.

⁸¹ C. Michalski, *Akademicki Związek Sportowy w Krakowie...*, s. 17.

⁸² У цей час усі перелічені товариства об’єднували студентів Львівського університету, тому підпорядковувались вищому органу управління навчальним закладом – Академічному сенатові. До його складу входили ректор, декани та сенйори (найстарші за віком і стажем професори). Цей колегіальний орган вирішував найважливіші питання, які стосувались загального керівництва університетом.

⁸³ CDIAL Ukrainy, fond 146, op. 58, spr. 469, ark. 1–6.

⁸⁴ CDIAL Ukrainy, fond 146, op. 25, spr. 251, ark. 2 zv.

ширення небажаних думок у студентському середовищі. Тому мандрівки завжди супроводжував суворий нагляд поліції. Втім, молодь була юридично обізнана і через це іноді виникали курйозні ситуації. Зокрема, влітку 1884 р. під час подорожі українських студентів Гуцульщиною, Бойківщиною та Покуттям у с. Корчин Стрийського повіту відбувся декламаційний вечір, на якому Іван Франко виступив з лекцією *Про початки народного відродження в Галичині*. Перед початком вечора в приміщенні місцевої школи, де відбувався захід, з'явився комісар зі староства у Стрию (який займався оцінюванням шкоди, заподіяної весняним паводком) і заявив, що має доручення від уряду бути присутнім на дійстві. На що організатори вечора почали вимагати від нього відповідного письмового припису. А оскільки такого документу не було, то комісару, як посадовій особі, відмовили у присутності на заході. Втім, організатори були дуже доброзичливими, навіть у ставленні до влади, і натомість запросили комісара, але як приватну особу, на товариську вечерю. Після довгих зволікань, переодягнувшись у цивільне, комісар все ж прийняв запрошення⁸⁵.

Практику організації туристичних подорожей академічна молодь започаткувала наприкінці 1870-х років. Правда, на той час вони ще не набули масового характеру, а участь у них брали лише найближчі друзі й приятелі. Та й маршрут продумували так, щоб, з метою економії коштів, зупинитися на нічліг у знайомих. Зокрема, влітку 1876 р., таку мандрівку організувала частина членів “Академічного кружка”⁸⁶. Ініціатором подорожі став Клим Охримович, який запропонував молоді відвідати с. Сенечів поблизу м. Долина, де його брат Юліан був священиком. У мандрівці взяли участь молоді на той час українські інтелектуали Клим Охримович, Іван Франко, Михайло Павлик, Володимир Левицький, Антін Дольницький, Михайло Вагилевич та Іван Петрушевич. Маршрут подорожі охоплював містечко Долина, села Мізунь⁸⁷, Пациків, Велдіж, Лолин, Вишків, Сенечів. Як правило, мандрівники зупинялися на відпочинок у помешканнях греко-католицьких священиків, а в товаристві місцевої інтелігенції проводили бесіди на важливі суспільні теми. Ось як згадував про візит до пароха с. Велдіж Хризанта Колянковського один з учасників подорожі Аті́н Дольницький: „Наїзд гуртка академіків ані на хвилю не збентежив дружину

⁸⁵ V. Simenovych, *Vandrivka ruskoj molodizhi. 3-tia korespondentsiia u hazeti „Dilo”* [v:] *Podorozhi v Ukraini Karpaty*, Lviv 1993, URL: http://tourlib.net/books_ukr/karpaty5-3.htm.

⁸⁶ „Академічний кружок” (1870–1894) – українське студентське товариство русофільського спрямування у Львові. Спочатку виконувало функції читальні, а з 1871 р. перебрало на себе і самопомогові функції. Після процесу над Ольгою Грабар товариство втратило свою провідну позицію у студентському житті Львова. Ліквідоване у 1894 р.

⁸⁷ Там парохом був Антін Петрушевич, батько Івана Петрушевича.

вуйка⁸⁸; противно, обоє вони, як бездітні, раді були гостям, а ще до того молодим, веселим, говірливим. По гостиннім прийнятті змобілізовано всю жіночу молодь з вищезгаданих священичих домів і спільно на кількох фірах вирушено в гори до Сенечова”⁸⁹. Центральною постаттю подорожі, серцем і душею компанії незмінно був Іван Франко.

У 1880-х роках студентська молодь вже організовувала набагато численніші подорожі. Інтерес до таких заходів частково зумовила популярність в інтелектуальних колах етнографічних досліджень. Учасники студентських мандрівок не лише милувалися чудовими пейзажами, а й записували народні обряди, звичаї, традиції, фольклор – пісні, оповідки, казки, легенди тощо.

Перша така етнографічна подорож відбулася влітку 1883 р. Її спільно організували вихованці двох старших класів Академічної гімназії і студенти Львівського університету⁹⁰. Загалом у заході взяли участь 20 осіб з різних міст Галичини, а також відомі громадські діячі, зокрема Іван Франко, Кость Левицький, Олександр Барвінський, Євген Олесницький, Кирило Трильовський, Євген Петрушевич та інші⁹¹. Маршрут подорожі починався зі Львова, потім мандрівники вирушили через Стрий, Станіславів, Богородчани до Манявського Скиту, а звідти – через Надвірну і Делятин в Коломию. Ця мандрівка започаткувала цілу серію туристичних походів по Галичині, які академічні товариства або здійснювали самостійно, або долучались як учасники.

Організацією подорожей займалися спеціальні гуртки чи комісії, що функціонували у студентських об’єднаннях. Вони домовлялися про нічліг і харчування для мандрівників, подекуди навіть про знижки на проїзд залізницею⁹², а також продумували культурну програму – вечори й танці. Наприклад, відомо про існування вакаційної комісії у товаристві польської молоді “Братня поміч”⁹³. Цей структурний підрозділ опікувався дозвіллям

⁸⁸ Антін Дольницький називав Х. Колянковського «вуйком» всіх місцевих священиків.

⁸⁹ А. Dolnytskyi, *Spomyny pro molodoho Ivana Franka* [v:] *Spohady pro Ivana Franka*, Kyiv 1981, s. 61.

⁹⁰ V. Kachkan, *Ukrainske narodoznavstvo v imenakh*, Kyiv 1994, ch. 1, s. 212.

⁹¹ *Turystychnymy stezhkami Ivana Franka*, URL: <http://lib.if.ua/franko/1310569981.html>

⁹² Наприклад, керівництво “Академічного братства”, організовуючи влітку 1884 р. краєзнавчу подорож, 15 липня звернулося до дирекції Львівсько-Чернівецько-Яської залізничної колії з проханням зменшити учасникам мандрівки на 50 % вартість проїзду у вагонах другого і третього класу з Станіславова до Коломиї, де 7 серпня молодь мала взяти участь у студентському вічі. Керівництво залізниці дало позитивну відповідь на це прохання (Детальніше див: Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti m. Lviv (dali – DALO), fond 297 Tovarystvo “Akademichne bratstvo” u Lvovi, op. 1, spr. 4, ark. 42).

⁹³ DALO, fond 26 Universytet im. Yana Kazymyra u Lvovi, op. 17 Tovarystvo studentiv “Bratnia pomich”, spr. 23, ark. 4a–6.

молоді під час канікул, зокрема й організовував подорожі в різні куточки Галичини. У товаристві “Академічне братство” підготовкою до мандрівок спершу займався “Етнографічно-статистичний кружок”⁹⁴, а згодом був створений “Кружок для устоювання мандрівок по рідному краю”⁹⁵. Існував прогулянковий комітет, який відповідав за проведення студентських подорожей, і в “Академічному кружку”⁹⁶.

Характеризуючи студентські мандрівки, необхідно зауважити, що деякі з них були короткими – охоплювали околиці міста і тривали всього кілька годин. Водночас молодь організовувала подорожі у віддалені куточки краю. Хронологічно вони охоплювали від кількох днів до кількох тижнів і складалися з поїздок залізницею, підводами, сплавами на плотах, піших переходів. Наприклад, улітку 1884 р. українські студентські товариства організували подорож Карпатами і Прикарпаттям, учасники якої подолали понад 400 км, із них – 137 км пішки, 220 км возами і 28 км сплавом на плотах⁹⁷.

Як правило, кожне академічне об’єднання протягом року здійснювало від однієї до 4–5 мандрівок. Наприклад, товариство польських студентів Львівського університету “Академічна читальня” у 1903/1904 н. р. організувала три прогулянки: в Дубляни (8 осіб), в Олеський і Підгорецький замки (24 студенти) та в Бубнище (30 осіб)⁹⁸.

Яскравою ілюстрацією підготовки і здійснення таких заходів є мандрівка української молоді влітку 1884 р. Для її проведення був створений спеціальний комітет на чолі з Іваном Грабовичем⁹⁹. Він розробив маршрут подорожі і план культурних заходів, що її супроводжуватимуть. Родзинкою мандрівки мали стати музично-декламаційні вечірки з танцями, проведення яких було заплановане у головних пунктах подорожі. Ці розважальні заходи “крім товариської забави, мали метою знайомити молодіж із різними кругами руської провінціальної інтелігенції”¹⁰⁰.

⁹⁴ М. Moroz, *Etnohrafichno-statystychnyi hurtok (do 100-richchia vid pochatku yoho diialnosti)*, „Narodna tvorchist i etnohrafii” 1983, nr 6, s. 42; В. Yakymovych, *Knyha, prosvita, natsiia. Vydavnycha diialnist Ivana Franka u 70–80 rokakh XIX st.*, Lviv 1996, s. 128–129.

⁹⁵ V. Petranivskyi, M. Rutynskyi, *Z istorii halytskoho turystychnoho kraieznavstva (druha polovyna XVIII st. – 1945 r.): rozvytok mandrivnytstva [v:] Istoriiia ukrainskoi heohrafii. Vseukrainskyi naukovo-teoretychnyi chasopys*, 2005, vyp. 2 (12), s. 50–54.

⁹⁶ Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka, viddil rukopysiv (dali – LNNB, VR), fond 1 NTSh, spr. 42/8, ark. 1–1 zv.

⁹⁷ *Turystychnymy stezhkami Ivana Franka...*

⁹⁸ *Sprawozdanie Czytelni Akademickiej we Lwowie za rok administracyjny 1903/4*, Lwów 1904, s. 80.

⁹⁹ *Turystychnymy stezhkami Ivana Franka...*

¹⁰⁰ I. Franko, *Ukrainsko-ruska studentska mandrivka litom 1884 r. [v:] Yoho zh, Zibrannia tvoriv u p’iatdesiaty tomakh*, Kyiv 1976, t. 3: *Poeziia*, s. 251.

Організаційний комітет власним коштом видав програму екскурсії, яка складалася з досить об'ємної поетичної частини *В дорозу!*, написаної І. Франком, *Мандрівної хронічки* (деталізований маршрут) і заяви комітету¹⁰¹. Обгортку цієї брошури прикрашало зображення юнака з хоругвою в руках на шпилі гори¹⁰².

У квітні 1884 р. на сторінках галицької преси комітет також опублікував *Відозву до руської молоді*, в якій звернувся до юнаків і дівчат із закликом взяти участь у студентській мандрівці. Запрошували членів товариств “Академічне братство”, “Академічний кружок”, “Січ”¹⁰³, “Союз”¹⁰⁴, а також гімназійну молодь. У *Відозві* організатори вказали широку мету цього заходу: „Придивитись до руського народу, пізнати його національно-економічне становище, зафіксувати цікаві етнографічні риси з картини русько-народного життя, а при цьому й освіжити юнацький дух чудовими явищами свіжої природи, відпочити здоровим гірським повітрям, подивитись на місця, достойні людського ока і розвеселити душу товариськими забавами серед сердечного кола рідних братів і сестер...”¹⁰⁵.

Маршрут подорожі пролягав мальовничими гірськими місцевостями Бойківщини, Покуття і Гуцульщини. Загалом екскурсія поділялася на дві частини: 1) з Дрогобича до Болехова, 2) з Станіслава до Кутів.

Під час підготовчих робіт мандрівний комітет налагодив тісну співпрацю з інтелігенцією на провінції. У місцях запланованих зупинок були створені організаційні комітети, які займалися підбором і підготовкою приміщень для літературних вечорів, дбали про забезпечення молоді харчуванням та ночівлею¹⁰⁶. До їх складу входили в основному греко-католицькі священики, які доволі часто приймали мандрівників на нічліг у своїх помешканнях. Необхідно зазначити, що фінансування підготовчих робіт майже виключно здійснювала місцева інтелігенція. І. Франко згаду-

¹⁰¹ Там же, s. 252.

¹⁰² K. Trylovskyi, *Ivan Franko v chas studentskoj mandrivky* [v:] *Spohady pro Ivana Franka*, Lviv 1997, s. 395.

¹⁰³ “Січ” – товариство українських студентів у Відні (1868–1947). Як організація народовецького спрямування, відіграло помітну роль в українському національному відродженні кінця XIX – початку XX ст. Засновниками й першими головами «Січі» були Анатоль Вахнянин та Юліан Целевич. У 1870-х роках “Січ” брала активну участь у поширенні ідей Михайла Драгоманова, а за головування Омеляна Терлецького – соціалістичної ідеології, що стало приводом для тимчасової заборони її діяльності (1877). З поч. 1900-х років “Січ” включилася у боротьбу за український університет у Львові. Проіснувала до 1947 р.

¹⁰⁴ “Союз” – студентське товариство у Чернівцях (1875–1903, 1905–1922), яке об'єднувало у своїх лавах українських студентів Буковини поміркованих громадсько-політичних поглядів. Заборонене румунською владою у 1922 р.

¹⁰⁵ “Slovo” (Lviv), 1884, ch. 40, s. 2.

¹⁰⁶ *Turystychnymy stezhkamy Ivana Franka...*

вав про особливо самовіддану діяльність у Дрогобичі посла австрійського парламенту Ксенофонта Охримовича, який домігся від міської ради виділення приміщення для ночівлі мандрівників, а також власним коштом заангажував військовий оркестр із Самбора¹⁰⁷. Організатори подбали і про розважальну складову походу, запросивши навіть чоловічий хор і гарного фортеп'яніста¹⁰⁸.

Протягом 27 липня – 4 серпня учасники подорожі побували у таких населених пунктах: Дрогобич, Борислав, Східниця, Урич, Підгородці, Крушельниця, Корчин, Синевідське (тепер – Верхнє Синевидне), Розгірча, Бубнище, Поляниця, Болехів. Згодом мандрівники пішки вирушили за маршрутом с. Гошів – м. Долина, а звідти – потягом до м. Калуша¹⁰⁹. Наступний етап подорожі розпочався у Станіславові. Потім молодь вирушила пішки в Коломию, де 7 серпня взяла участь у студентському вічі. Згодом екскурсія продовжилася за маршрутом: Делятин, Дора, Микуличин, Шибот (на території Угорщини), Майдан, Говерла, Шпиці, Гаджина, Піп Іван, Гропа, Буркут, Жаб'є, Усте-Ріки. Звідти мандрівники сплавилися плотами по р. Черемош. Подорож завершилася 20 серпня танцювальним вечором в Кутах¹¹⁰.

Студентська мандрівка 1884 р. відіграла помітну роль в активізації туристично-краєзнавчого руху в Галичині, а також стала важливою культурно-просвітницькою акцією, спрямованою на підвищення національної свідомості українців.

Іноді молодь організовувала паломницькі подорожі. Наприклад, у 1883 р. члени “Академічного кружка” у надвечір'я свята Зішестя Св. Духа здійснили мандрівку зі Львова до с. Страдч поблизу Янова. Процесія йшла пішки цілу ніч, зранку відбула в місцевій церкві святкову літургію, а згодом відправилась возами додому¹¹¹.

Студенти з “Академічної громади”, зокрема члени музичного гуртка у 1904–1905 рр. організовували по території Галичини й Буковини так зв. артистичні мандрівки. Вони мали на меті підвищити естетичний рівень пересічних мешканців міст і сіл. Під час таких подорожей молодь влаштовувала у населених пунктах концерти, у програму яких входили хоровий спів, літературні виступи, вокальні та інструментальні номери¹¹².

¹⁰⁷ I. Franko, *Vandrivka ruskoj molodizhi. I-sha korespondentsiia u hazeti “Dilo”* [v:] *Podorozhi v Ukraini Karpaty: Zbirnyk*, Lviv 1993, URL: http://tourlib.net/books_ukr/karpaty5-1.htm

¹⁰⁸ K. Trylovskyi, *Ivan Franko...*, s. 394.

¹⁰⁹ R. Kyrchiv, *Slidamy odniiei Frankovoi mandrivky* [v:] *Shliakhamy Ivana Franka na Ukraini*, uporiadnyk M. Moroz, Lviv 1982, s 59–67.

¹¹⁰ *Turystychnymy stezhkamy Ivana Franka...*

¹¹¹ “Slovo”, 1883, ch. 63, s. 3.

¹¹² *Turystychnymy stezhkamy Ivana Franka...*

На початку XX ст. з розвитком сокільського і скаутського рухів у середовищі студентської молоді зростає інтерес до гімнастики та спорту, а відтак – до спортивних мандрівок. Навіть виникають молодіжні товариства, зорієнтовані на фізичне виховання особистості¹¹³. Однією із перших таких організацій був Гурток велосипедистів (1896) при “Академічній читальні” у Львові. Наступного року виник “Академічний клуб велосипедистів” (“Akademicki Klub Cyklistów”), що об’єднував студентів Львівського університету. Ці гуртки активно пропагували велопогулянки як засіб фізичного зміцнення організму¹¹⁴. “Академічний клуб велосипедистів” систематично організовував поїздки на короткі (до 150 км) і довгі (понад 300 км) дистанції. Та головною його родзинкою був щосезонний конкурс на найбільшу кількість подоланих на велосипеді кілометрів¹¹⁵. Зростання популярності веломандрівок спонукало польських студентів Львівської політехнічної школи на початку 1900-х рр. заснувати при товаристві “Братня поміч” “Академічну організацію велосипедистів” (“Akademickie Koło Kolarzy”)¹¹⁶.

Ще одним товариством, що пропагувало молодіжні подорожі, був “Академічний туристичний клуб” (“Akademicki Klub Turystyczny”) у Львові, заснований навесні 1906 р. Історія його виникнення доволі цікава. Ідея заснування товариства зародилася у 1904–1905 рр. в середовищі учасників Наукових курсів польської молоді в Закопаному. Головний фактор, що спонукав студентів до створення власного об’єднання, був доволі меркантильним: вони хотіли отримати пільги на проїзд залізничним транспортом, а право на такі знижки мали лише офіційно зареєстровані організації. Ініціатори спершу пропонували заснувати “Академічний туристичний клуб” як структурний підрозділ Товариства Татрянського, “Братньої помочі” чи “Академічної читальні”. Однак керівництво цих організацій відмовилось, мотивуючи це статутними обмеженнями. Зрештою, “Академічний туристичний клуб” постав як самостійне спортивне товариство польської мо-

¹¹³ Більшість таких товариств були засновані упродовж 1904–1906 рр. Та існували вони недовго, часто через брак коштів, а ще частіше – за відсутності ініціативи самої молоді. З-поміж таких молодіжних об’єднань варто назвати “Академічну спортивну організацію” (“Akademickie Koło Sportowe”), “Академічну фехтувально-спортивну організацію” (“Akademickie Koło Szermiersko-Sportowe”), “Всеакадемічну організацію Товариства руханкових забав” (“Ogólniakademickie Koło Towarzystwa Zabaw Ruchowych”), “Туристичний клуб” (“Klub Turystyczny”) тощо (Детальніше див.: *I Sprawozdanie roczne Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1906/7*, Lwów 1907, s. 3).

¹¹⁴ С. Michalski, *Prekursorzy kultury fizycznej we Lwowie...*, s. 347.

¹¹⁵ С. Michalski, *Z dziejów kultury fizycznej...*, s. 76.

¹¹⁶ С. Michalski, *Pierwsze kluby sportowe...*, s. 254.

лоді¹¹⁷. Він дуже швидко розгорнув свою діяльність, організовуючи мандрівки в Карпати і Бескиди, популяризуючи серед студентів туризм. Лише протягом травня – вересня 1906 р. його члени здійснили 12 подорожей околицями Львова і дві – в гори¹¹⁸.

Того ж року виникла ще одна молодіжна організація спортивного спрямування. 26 листопада 1906 р., після затвердження Галицьким намісництвом статуту, відбулись установчі збори новоствореного “Академічного спортивного об’єднання польської молоді” (“Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej”) у Львові¹¹⁹. Структурно товариство складалось із 8 секцій. Лише дві з них брали активну участь у підготовці й проведенні спортивних мандрівок – “Туристичний клуб”¹²⁰ та “Турток велосипедистів”. Завдяки значній популярності мандрівного руху в Галичині ці секції були доволі численними. Впродовж 1906/1907 н. р. перша налічувала 158, а друга – 129 членів (студентів Львівської політехнічної школи, Львівського університету та Ветеринарної академії)¹²¹. Вони активно вивчали мапи, головню Східної Галичини, Карпат, Татрів, Південної Буковини тощо. Та основну увагу клуб приділяв організації мандрівок. Загалом протягом року було здійснено 57 подорожей. Самі члени клубу класифікували їх на 4 групи: 1) кількадевні мандрівки горами для фізично витривалих учасників, 2) одноденні гірські походи для туристів-початківців, 3) екскурсії в міста, до архітектурних пам’яток, замків, на промислові підприємства (в Жовкву, Олеський і Підгорецький замки), 4) прогулянки околицями Львова (до Чортової Скали у Винниківському лісі, на Погулянку, до Старого села, в Дубляни, Брюховичі та ін.). Загалом у таких заходах брали участь 15–17 осіб. Найбільшою популярністю серед молоді користувалися сходження на гірські вершини. Зокрема, у червні 1907 р. студенти здійснили мандрівку до Яремча. Одночасно вони піднялись на гору Явірник (1467 м). Того ж місяця інша група здійснила сходження на гору Парашку поблизу м. Сколе. А третя група подорожувала Горганями. Спершу її учасники залізницею доїхали в Татарів, а потім здійснили піший перехід через гірські вершини Хом’як, Синяк, Довбушанку, відтак – до Манявсько-го Скиту і Надвірної. Звідти потягом повернулися до Львова. Найдовший

¹¹⁷ S. Zaborniak, Ł. Szmyd, *Activity of the Students' Tourist Club...*, p. 36.

¹¹⁸ J. Kapłań, *Akademicki Klub Turystyczny we Lwowie* / URL: http://www.cotg.pttk.pl/en-cyklopedia_tresc.php?id=56&szukaj=

¹¹⁹ *I Sprawozdanie roczne Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1906/7*, Lwów 1907, s. 5.

¹²⁰ “Туристичний клуб” виник із “Академічного туристичного клубу”, що наприкінці 1906 р. як структурна одиниця увійшов до складу новоствореного “Академічного спортивного об’єднання польської молоді”.

¹²¹ Там же, s. 15.

маршрут мандрівники подолали 25 червня під час подорожі на Чорногору – 74 км пішки за 18 годин. Починався він з відомого бальнеологічного курорту Буркута, згодом через Жаб'є-Слупейку¹²² і до Ворохти¹²³.

Крім Карпат, “Туристичний клуб” організовував мандрівки Татрами. Вихідним пунктом таких подорожей було Закопане, де гурток навіть мав свій притулок для туристів, розрахований на 9 осіб. Для цього керівництво клубу на час канікул винаймало приміщення на віллі Т. Каїма. У притулку молодь мала можливість заночувати, відпочити, поповнити припаси для подорожі¹²⁴. Учасники клубу здійснювали сходження на вершини Польський Гребінь (2208 м), Гранати (2282 м), Козі-Верх (2295 м), Риси (2505 м), Ломниця (2634 м), Льодова Пшеленч (2380 м) тощо¹²⁵.

Організацію студентських мандрівок задекларував метою своєї діяльності і “Гурток велосипедистів”. Найбільша проблема, з якою зіштовхнулася ця секція, – нестача велосипедів, фінансова скрута молоді і неспроможність придбати чи орендувати транспортні засоби. Упродовж першого року існування велопарк гуртка складався усього з 5 велосипедів: 4 закупили за кошти позички, ще 1 подарував член секції Владислав Рубчинський. Через брак необхідних засобів пересування у велоподорожах брали участь заледве від 2 до 7 осіб. Принагідно необхідно зауважити, що членами гуртка були аж 129 студентів¹²⁶. Організатори веломандрівок дбали не лише про покращення фізичного стану учасників, а й мали на меті поглибити знання молоді про рідний край, його культуру. Студенти під час таких поїздок оглядали пам'ятки архітектури, середньовічні замки, барокові палади, церкви й костели тощо. Протягом 1906/1907 р. гуртківці здійснили 11 мандрівок загальною протяжністю маршруту 1289 км. Більшість подорожей були одноденними, розпочинались рано-вранці, закінчувались о 8-й годині вечора. А відстань, яку долали учасники, не перевищували 100 км. Також велосипедисти взяли участь у двох великих мандрівках на територію Угорщини. Вони комбінували велопереїзди і поїздки залізницею. Під час першої подорожі – учасники виїхали зі Львова велосипедами, а повертались з Рахова залізницею. Другу мандрівку, навпаки, молодь розпочала поїздкою потягом, а згодом – велосипедами до Львова (див. таблиця 1).

¹²² Слупейка – найбільш північний присілок і одночасно адміністративний центр тогочасного Жаб'є.

¹²³ Там же, s. 15–20.

¹²⁴ C. Michalski, *Pierwsze kluby sportowe...*, s. 255; C. Michalski, *Akademicki Związek Sportowy we Lwowie...*, s. 452.

¹²⁵ *I Sprawozdanie roczne Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1906/7*, Lwów 1907, s. 21–23.

¹²⁶ Там же, s. 25.

Таблиця 1. Мандрівки «Гуртка велосипедистів», здійснені у 1907 р.¹²⁷

Дата подорожі	Тривалість, дні	Маршрут	Протяжність маршруту, км
14 квітня	1	Львів – Жовква – Львів	60
21 квітня	1	Львів – Жовтанці – Дубляни – Львів	42
19–23 травня	5	Львів – Миколаїв – Стрий – Болехів – Долина – Вишків – Окомого (Угорщина) – Хуст – Сигіт (Румунія) – Рахів	348
26 травня	1	Львів – Винники – Перемишляни – Бібрка – Львів	110
30 травня	1	Львів – Городок – Янів – Львів	70
23–26 червня	4	Буркут – Сигіт (Угорщина) – Норд-Баня – Шатмар-Неметі – Кіралігаза – Ворохта – Делятин – Станіславів – Надвірна – Галич – Бурштин – Рогатин – Бібрка – Львів	505
19 листопада	1	Львів – Городок – Любінь – Львів	64

Діяльність інших секцій “Академічного спортивного об’єднання польської молоді” не була успішною, з року в рік чисельність членів ставала дедалі меншою. Активізація політичного життя в краї позначилося і на функціонування товариства. Його керівництво, замість покращення спортивного життя молоді, дедалі більше виявляло зацікавлення ідейно-політичними питаннями. Це, врешті-решт, призвело до розколу. У жовтні 1908 р. члени “Академічного туристичного клубу” ухвалили рішення вийти з лав “Академічного спортивного об’єднання польської молоді” і надалі функціонувати як незалежне товариство. Новий статут організації Галицьке намісництво затвердило 16 лютого 1909 р. Цей крок позитивно вплинув на діяльність клубу, розширивши його можливості. Про популярність туризму серед молоді свідчило постійне зростання членів “Академічного туристичного клубу”. У 1909 р. товариство налічувало у своїх лавах 294, а наступного року – 374 особи¹²⁸.

¹²⁷ Tamże, s. 24–25.

¹²⁸ S. Zaborniak, L. Szmyd, *Activity of the Students' Tourist Club...*, p. 42–43.

Як самостійна організація “Академічний туристичний клуб” розгорнув діяльність з новою силою. Товариство систематично влаштовувало мандрівки Карпатами і Татрами, на Поділля, навіть кількадевні сплави Дністром. Родзинкою стала організація краєзнавчих подорожей, зокрема по території, що входили до складу Російської імперії: Познань, різні місцевості Сілезії, Щецинського Помор’я тощо. Щороку члени клубу здійснювали кілька мандрівок за кордон – у Відень, Будапешт, Прагу, Цюріх, Женеvu, Венецію, Флоренцію, Рим, Париж, Лондон, Брюссель, Берлін та інші міста Європи. Про розмах діяльності товариства свідчить і той факт, що молодь брала участь в експедиціях в Альпи, Пеніни, Кримські гори, на Кавказ і навіть гори Норвегії¹²⁹.

У 1909 р. започаткувала свою діяльність ще одна організація, яка пропагувала молодіжні мандрівки – “Академічне спортивне об’єднання” (“Akademicki Związek Sportowy”) у Кракові. Її членами були студенти різних факультетів Ягеллонського університету. Про значний інтерес молоді до туризму свідчить той факт, що вже через 12 днів після установчих зборів товариство здійснило першу мандрівку в Пеніни, у якій взяли участь 27 осіб¹³⁰. Спершу “Академічне спортивне об’єднання” зосередило свою діяльність на популяризації та організації зимових подорожей в Татри і Західні Карпати, причому щороку їх кількість зростала. Якщо у 1909/1910 р. члени товариства здійснили 10 таких мандрівок, то у 1913/1914 р. – вже 30¹³¹. Керівництво насамперед подбало про облаштування притулку для мандрівників у Закопаному. Спершу воно винаймало помешкання, розраховане на нічліг 40 туристів. Попри доволі скромні умови і дешевизну, притулок повністю не задовольняв потреби мандрівників. Він міг умістити заведве 1/5 всіх, хто зголошувався до участі в подорожі¹³². Щоб виправити ситуацію, вже у 1910 р. товариство відкрило у Закопаному свій “Туристичний дім”¹³³.

Водночас дедалі більшим був інтерес до літніх мандрівок. Якщо у 1909 р. “Академічне спортивне об’єднання” здійснило 10 таких заходів, то у 1913 р. – аж 40¹³⁴. Протягом першого року існування товариство налагодило відносини з іншими туристичними організаціями, зокрема й львівським “Академічним туристичним клубом”¹³⁵. За короткий час товариство

¹²⁹ Tamże, s. 39.

¹³⁰ C. Michalski, *Akademicki Związek Sportowy w Krakowie...*, s. 24.

¹³¹ Tamże, s. 41.

¹³² Tamże, s. 25.

¹³³ Tamże, s. 37.

¹³⁴ Tamże, s. 54.

¹³⁵ Tamże, s. 26–27.

стало чи не найпопулярнішою молодіжною організацією у Західній Галичині. Напередодні Першої світової війни воно об'єднувало майже 10% студентів Ягеллонського університету¹³⁶.

Велику роль у зростанні мобільності галицької молоді відіграли й вищі заклади освіти. Якщо студентські товариства зосередились на відпочинково-краєзнавчій складовій туристичного руху і влаштовували спортивні, розважальні, мистецькі, етнографічні подорожі, то вищі школи перебрали на себе функцію проведення науково-навчальних мандрівок. Такі заходи, як важливий елемент педагогічного процесу, сприяли модернізації дидактичних підходів і принципів організації навчання, поглибленню практичної підготовки майбутніх фахівців. Науково-навчальні подорожі також були найкращим способом впровадження у тогочасний навчальний процес методу спостереження. Зазвичай, вони відбувалися влітку, в них брали участь 15–25 студентів під керівництвом професорів. Такі подорожі були важливою складовою практичного навчання майбутніх спеціалістів. Під час наукових мандрівок молодь вивчала специфіку окремих етапів або й усього циклу виробництва, функціонування підприємств, використання у виробництві новітніх технологій тощо. Однією з вищих шкіл, які активно впроваджували подорожі в освітній процес, була Рільнича академія в Дублянах. Її студенти під час наукових мандрівок ознайомлювались із різноманітними аспектами функціонування сільських господарств (фільварків) і сільськогосподарських підприємств, особливостями господарювання в інших регіонах імперії, новими технологіями в галузі рослинництва, овочівництва, садівництва, тваринництва, переробки продукції. Географія екскурсій охоплювала Галичину й інші коронні краї Габсбурзької імперії – Чехію, Моравію, Австрію тощо. Найпоширенішими були подорожі до Львова, в інституції, пов'язані з аграрною сферою, та у не надто віддалені зразкові господарства. Так, улітку 1905 р. студенти академії оглядали господарство Д. Герстманна в Борщовичах, рибну ферму А. Бруницького у Любіні, маєток гр. А. Потоцького в Старому Селі. У Львові молодь відвідала насінневі склади Банку рільничого, склади і фабрики сільськогосподарських машин та центральну електростанцію. Того ж літа 20 студентів академії здійснили кількадевенну подорож Західною Галичиною. Вони оглянули навчальне господарство Рільничих студій при філософському факультеті Ягеллонського університету в Мидльніках під Краковом. Також студенти побували в господарстві М. Парнасса у м. Любича-Королівська. Там ознайомились з роботою гуральні, фабрики овочевих консервів, фабрики з виготовленню дроту, сірників та дерев'яних ящиків, а також фа-

¹³⁶ Tamże, s. 33.

брики фаянсу. Згодом оглянули комплекс фільварків княжни К. Сангушко в Гумниськах під Тарновом, ставкове господарство, підприємство, що спеціалізувалось на випуску черепиці і дренажних труб. Студенти також відвідали фільварки, де вирощували альпійських корів, у володіннях архикнязя Карла-Стефана Габсбурзького у м. Живець, племінні станції з розведення голландських корів, стайні американських рисаків та англійських коней у м. Кшешовіце, що належали гр. А. Потоцькому¹³⁷. Особливо змістовною і насиченою враженнями була наукова подорож під проводом директора академії К. Мічинського по господарствах Австрії та Чехії. В рамках цієї подорожі студенти відвідали сільськогосподарську виставку в Празі, відомий кінний завод у м. Кладруби на заході Чехії, промислові підприємства, що спеціалізувались на переробці сільськогосподарської продукції (загалом близько 15 об'єктів)¹³⁸.

З початку XX ст. навчально-наукові подорожі студентів стали невід'ємною складовою освітнього процесу і у Львівській політехнічній школі (далі – ЛПШ). Варто зауважити, що керівництво навчального закладу усвідомлювало важливість таких заходів для набуття студентами практичних вмінь і навичок, підвищення компетенцій як майбутніх висококваліфікованих фахівців. Видатки на організацію наукових подорожей покривали зі спеціального фонду, який формували з щорічної урядової субвенції, добровільних пожертв викладачів та приватних інституцій, інших джерел прибутків школи. Про значну увагу керівництва ЛПШ до наукових подорожей студентів свідчить і систематичне збільшення обсягів цього фонду. Наприклад, у 1909/1910 н. р. він налічував 4 409 корон, а у 1911/1912 н. р. – вже 5 831 корон¹³⁹.

Навчально-наукові подорожі були вузькоспеціалізованими: у них брали участь студенти одного факультету ЛПШ. Вони оглядали архітектурні, інженерні об'єкти, промислові підприємства, природні ландшафти тощо. Географія мандрівок охоплювала Галичину, інші землі Австро-Угорської імперії та закордонні країни. Тривалість поїздок сягала від 1-го дня до кількох тижнів. Наприклад, у 1905/1906 н. р. студенти спеціальності “гірництво” здійснили наукові подорожі до солекопалень у Велічці і Бжещі, вугільних шахт в Моравській Остраві та Бориславі¹⁴⁰. Слухачі інженерно-

¹³⁷ *Sprawozdanie roczne Akademii Rolniczej w Dublanach za rok 1904/5*, Lwów 1905, s. 3.

¹³⁸ *Lvivskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet*, hol. red. kol. V. Snitynskyi, Lviv, Kyiv 2011, s. 31.

¹³⁹ *Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1910/11*, Lwów 1910, s. 105–106; *Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1913/14*, Lwów 1913, s. 133.

¹⁴⁰ *Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1905/1906*, Lwów 1905, s. 71.

го факультету упродовж травня – червня 1910 р. взяли участь у кількох мандрівках. 6–7 травня вони побували в околицях Тарнова, де оглянули систему водопостачання міста, залізничний вокзал, регулювання ріки Дунаєць та її притоки Бялої. А 1–16 червня студенти їздили до Відня. Там вони оглянули міську залізницю, зокрема залізничні мости та мости через р. Дунай, водні будівлі у Нуссдорфі, річковий порт у Фройденау та каналізаційну систему Кайзербаду. Дуже насиченою подіями і враженнями була наукова подорож студентів факультету цивільного будівництва до Відня, Мюнхена, Нюрнберга і Праги у травні того ж року. Вони не тільки здійснили екскурсію визначними пам'ятками архітектури цих міст, а й побували на виставці арабського мистецтва у Мюнхені, музеї залізниці у Нюрнберзі. Через Мюнхен, Аугсбург і Цюріх пролягав маршрут мандрівки студентів машинобудівного факультету. Вони оглянули особливості функціонування цюріхської міської електростанції, відвідали фабрики локомотивів і комунальних машин, парових турбін в Мюнхені, машин в Аугсбурзі та Цюріху, лабораторії цюріхської Політехніки, інші промислові об'єкти¹⁴¹. Викладачі, плануючи й організовуючи такі заходи, намагалися максимально урізноманітнити подорожі, щоб молодь змогла подивитись якомога більше пам'яток, інституцій і підприємств. Так, студенти-хіміки під час подорожі до Відня у 1913/1914 н. р. здійснили екскурсії аж на вісім столичних підприємств – ткацьку фабрику, фабрики по виготовленню пресованих дріжджів і оцту, стеаринових свічок і мила, сірчаної кислоти, нафтопереробне підприємство, прядильню джгутів, пекарні й паровий млин “Хаммер” у м. Швехат тощо. Крім того, вони ще оглянули архітектурні пам'ятки міста, відвідали природничий музей Відня та адріатичну виставку¹⁴².

Отже, студентські і гімназійні мандрівки наприкінці XIX – початку XX ст. дали великий поштовх для подальшого розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині. Ініційовані допитливістю молоді, її прагненням пізнавати нове, а одночасно – цікаво проводити дозвілля, вони згодом знайшли підтримку з боку педагогів, директорів навчальних закладів і шкільної адміністрації краю. Різноманітні характер подорожей (науково-навчальні, краєзнавчі, спортивні, артистичні, розважальні), протяжність їхніх маршрутів (від кількох до кількох сотень кілометрів) та тривалість дозволяли кожному учневі чи студентові уподобати собі ту чи іншу мандрівку і взяти у ній участь. Зазвичай відбувалися такі заходи навесні чи влітку, але на початку XX ст. із зростанням популярності лижного і сан-

¹⁴¹ *Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1910/11*, Lwów 1910, s. 101–103.

¹⁴² *Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1913/14*, Lwów 1913, s. 131–132.

ного спорту, молодь зацікавилася зимовими прогулянками. Територіально мандрівки охоплювали Галичину, особливо Карпати, інші коронні краї Габсбурзької імперії (Угорщину, Словаччину, Австрію), країни Південної, Північної і Західної Європи, землі Російської імперії. Такі подорожі виконували важливі функції: пізнавальну (їхні учасники знайомилися з географією, історією, економічними особливостями, звичаями і традиціями рідного краю та інших країн), просвітницьку (молодь спілкувалася з селянами та міщанами, провінційною інтелігенцією, вела бесіди на актуальні теми, читала для них лекції про нагальні проблеми суспільно-політичного життя), комунікативну (їх учасники налагоджували між собою товариські взаємини), розважальну і виховну. Мандрівки також стали вагомим чинником у процесі становлення особистості молодої людини, формування її характеру (зокрема таких рис як цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність, витривалість, патріотизм), світоглядних орієнтацій, національної ідентичності.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Przemyślu

zespół 387: I Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego w Przemyślu, sygn. 768,

zespół 387: I Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego w Przemyślu, sygn. 795.

Derzhavnyy Arkhiv L'vivs'koyi Oblasti m. L'viv

fond 26: Universytet im. Yana Kazymyra u L'vovi, opys 17 Tovarystvo studentiv "Bratnya pomich", spr. 23.

fond 297: Tovarystvo "Akademichne bratstvo" u L'vovi, op. 1, spr. 4.

L'vivs'ka natsional'na naukova biblioteka Ukrainy imeni V.Stefanyka, viddil rukopysiv

fond 1: NTSH, spr. 42/8.

Tsentrал'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy u m. L'vovi

fond 146: Halyts'ke namisnystvo, op. 25, spr. 251,

fond 146: Halyts'ke namisnystvo, op. 58, spr. 468, 469.

fond 146: Halyts'ke namisnystvo, op. 70, spr. 977.

fond 506: Obshchestvo russkykh studentov «Druh» vo L'vovѣ, op. 1, spr. 1.

Opracowania, prasa, źródła drukowane

I Sprawozdanie roczne Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1906/7, Lwów 1907. [in Polish]

I Zvit Dyrektysi ts.k. himnazyi z ruskoiu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1912/13, Stanislaviv 1913. [in Ukrainian]

II Sprawozdanie Dyrekcji Pryw. Gimnazjum Realnego z prawami szkół państwowych w Zaleszczykach za rok szkolny 1912/13, Zaleszczyki 1913. [in Polish]

- II Zvit Dyrektsyi pryvatnoi himnazyi z ukrainskoïu vykladovoiu movoiu z pravom pryliudnosti v Yavorovi za rik shkilnyi 1913/14*, Yavoriv 1914. [in Ukrainian]
- II Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi z ruskoïu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1913–14*, Stanislaviv 1914. [in Ukrainian]
- IV Zvit Dyrektsyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1908/1909*, Ternopil 1909. [in Ukrainian]
- Barnaś-Baran E. *Wycieczki szkolne uczniów gimnazjów galicyjskich w latach 1890–1914*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, 9 (45)), 1, s. 49–61. [in Polish]
- Barvinskyi O., *Spomyny z moho zhyttia*, Kyiv 2004. [in Ukrainian]
- Bukowski L. *Okolica Lwowa jako teren szkolnych wycieczek przyrodniczych. Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1911*, Lwów 1911, s. 18–41. [in Polish]
- Bykowski L., *Wycieczka szkolna na Litwę i do Królestwa [w:] Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1913*, Lwów 1913, s. 3–31. [in Polish]
- Dolnyskyi A., *Spomyny pro molodoho Ivana Franka* [in:] *Spohady pro Ivana Franka*, Kyiv 1981, pp. 61–67. [in Ukrainian]
- Franko I., *Ukrainsko-ruska studentska mandrivkalitom 1884 r.* [in:] I. Franko, *Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh*, vol. 3: *Poeziia*, Kyiv 1976, pp. 250–262. [in Ukrainian]
- Franko I., *Vandrivka ruskoï molodizhi. I-sha korespondentsiia u hazeti “Dilo”* [in:] *Podorozhi v Ukrainski Karpaty*. Lviv 1993. Retrieved from: http://tourlib.net/books_ukr/karpaty5-1.htm. [in Ukrainian]
- Jaworski A., *Wycieczki szkolne po kraju*, Kraków 1907. [in Polish]
- Kachkan V., *Ukrainske narodoznavstvo v imenakh*, vol. 1, Kyiv 1994. [in Ukrainian]
- Kaplan J., *Akademicki Klub Turystyczny we Lwowie*, 2004, http://www.cotg.pttk.pl/encyklopedia_tresc.php?id=56&szukaj= [in Polish]
- Kyrchiv R., *Slidamy odniiei Frankovoi mandrivky* [in:] M. Moroz (comp.), *Shliakhamy Ivana Franka na Ukraini*, Lviv 1982, pp. 59–67. [in Ukrainian]
- Michalski C., *Z dziejów kultury fizycznej we Lwowie w II połowie XIX stulecia* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. I, red. H. Żaliński i K. Karolczak, Kraków 1995, s. 72–77. [in Polish]
- Michalski C., *Pierwsze kluby sportowe we Lwowie do 1914 roku* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. IV, red. K. Karolczak, Kraków 2002, s. 247–259. [in Polish]
- Michalski C., *Prekursory kultury fizycznej we Lwowie* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa* t. V: *Ludzie Lwowa*, red. K. Karolczak, Kraków 2005, s. 343–350. [in Polish]
- Michalski C., *Akademicki Związek Sportowy w Krakowie*, t. I: *1909–1945*, Kraków 2007. [in Polish]
- Michalski C., *Akademicki Związek Sportowy we Lwowie* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. VII: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Kraków 2010, s. 448–456 [in Polish]
- Moroz M., *Etnohrafično-statystychnyi hurtok (do 100-richchiavidpochatkuyohodiialnosti, „Narodna tvorchist i etnohrafii”* 1983, (6), 42–45. [in Ukrainian]
- Mysak N., *Studentski tovarystva ta yikh rol u rozvytku turystychno-kraieznavchoho rukhu v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference: Istoryko-kulturni pam'iatky Prykarpattia ta Karpat – vazhlyvi ob'iekty v rozvytku turizmu*, Lviv, 21–22 bereznia 2013, Lviv 2013. [in Ukrainian]
- Petranivskyi V., Rutynskyi M., *Z istorii halytskoho turystychnoho kraieznavstva (druha polovyna XVIII st. – 1945 r.): rozvytok mandrivnytstva*, „Istoriia ukrainskoï heohrafii. Vseukrainskyi naukovy-teoretychnyi chasopys” 2005, (2 (12)), 48–54. [in Ukrainian]

- Pierwsze sprawozdanie Dyrekcji c.k. Wyższej Szkoły realnej w Żywcu za rok szkolny 1911*, Żywiec 1911. [in Polish]
- Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1905/1906*, Lwów 1905. [in Polish]
- Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1910/11*, Lwów 1910. [in Polish]
- Program c.k. Szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1913/14*, Lwów 1913. [in Polish]
- Pudłocki T., *Gimnazjum w Samborze za czasów dyrektury Franciszka Tomaszewskiego (1896–1904)*, „Krakowskie Pismo Kresowe” 2018, (10), s. 51–86. [in Polish]
- Simenowych V., *Vandrivka ruskoi molodizhi. 3-tia korespondentsiia u hazeti “Dilo”* [in:] *Podorozhi v Ukraini Karpaty*, Lviv 1993. Retrieved from: http://tourlib.net/books_ukr/karpaty5-3.htm. [in Ukrainian]
- „Slovo” 1883, (63). [in Ukrainian]
- „Slovo” 1884, (40). [in Ukrainian]
- Snitynskyi V.V. (Ed.), *Lvivskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet*, Lviv, Kyiv. [in Ukrainian]
- Sobieski S., *O majówkach i wycieczkach młodzieży szkolnej*, „Szkoła. Dodatek miesięczny poświęcony sprawom szkół średnich” 1869, (12), s. 273–286. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrektsyi ts.k. Akademichnoi himnazii u Lvovi za rik shkylnyi 1894*, Lviv 1894. [in Ukrainian]
- Sprawozdanie Dyrektsyi ts.k. II himnazyi v Peremysly za rik shkylnyi 1897/8*, Peremyshl 1898. [in Ukrainian]
- Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szkolnym 1890/91*, Lwów 1891. [in Polish]
- Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szkolnym 1905/06*, Lwów 1906. [in Polish]
- Sprawozdanie Czytelni Akademickiej we Lwowie za rok administracyjny 1903/4*, Lwów 1904. [in Polish]
- Sprawozdanie dwudzieste dziewięte Dyrekcji c.k. Gimnazjum III w Krakowie za rok szkolny 1912*, Kraków 1912. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze za rok szkolny 1908*, Sambor 1908. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1914*, Drohobycz 1914. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1909*, Lwów 1909. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1910*, Lwów 1910. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1911*, Lwów 1911. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum VIII we Lwowie za rok szkolny 1913*, Lwów 1913. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1902*, Nowy Sącz 1902. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum I w Tarnowie za rok szkolny 1913/14*, Tarnów 1914. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum I wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1910*, Nowy Sącz 1910. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum I wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1913*, Nowy Sącz 1913. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Wyższej szkoły realnej w Stanisławowie za rok szkolny 1910/1911*, Stanisławów 1911. [in Polish]
- Sprawozdanie Dyrekcji prywatnego Gimnazjum żeńskiego z prawem publiczności w Stanisławowie za rok szkolny 1909/10*, Stanisławów 1910. [in Polish]
- Sprawozdanie roczne Akademii Rolniczej w Dublanach za rok 1904/5*, Lwów 1905. [in Polish]

- Sprawozdanie XI c.k. Dyrekcji Gimnazjum realnego (IV) w Krakowie za rok szkolny 1911/12*, Kraków 1912. [in Polish]
- Szulakiewicz W., *Stanisław Sobieski – życie i poglądy na wychowanie narodowe* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. IX, red. C. Majorek i J. Potoczny, Rzeszów 1997, s. 59–68. [in Polish]
- Trylovskyi K., *Ivan Franko v chas studentskoi mandrivky* [in:] *Spohady pro Ivana Franka*, Lviv 1997, pp. 393–396. [in Ukrainian]
- Turystychnymy stezhkamy Ivana Franka*, 2004. Retrieved from: <http://lib.if.ua/franko/1310569981.html> [in Ukrainian]
- V Zvit Dyreksii pryvatnoi himnazii z ukrainskoiu vykladovoiu movoiu Kruzhka Ukrainskoho Tovarystva Pedahohichnoho v Rohatyni za rik shkilnyi 1913/14 z pravom pryliudnosti*, Lviv 1914. [in Ukrainian]
- VI Zvit Dyreksyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1910/1911*, Ternopil 1911. [in Ukrainian]
- VII Zvit Dyreksyi ts.k. himnazyi Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1911/1912*, Ternopil 1912. [in Ukrainian]
- VIII Zvit Dyreksyi ts.k. himnazii Frants-Iosyfa I v Ternopoly za rik shkilnyi 1912/1913*, Ternopil 1913. [in Ukrainian]
- Yakymovych B., *Knyha, prosvita, natsiia. Vydavnycha diialnist Ivana Franka u 70–80 rokakh XIX st.*, Lviv 1996. [in Ukrainian]
- Zaborniak S., Szmyd Ł., *Activity of the Students' Tourist Club – first in Poland of academic sports club (1906–1914, “Scientific Review of Physical Culture” 2004, (4), 26–45*. [in English, Polish]
- Zaklynskyi M., *Piznai svii ridnyi krai (Opys mandrivky po Karpatakh*, Lviv 1937. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. akademichnoi himnazyi u Lvovi za rik shkilnyi 1901/1902*, Lviv 1902. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. akademichnoi himnazyi u Lvovi za shkilnyi rik 1910/1911*, Lviv 1911. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. Akademichnoi himnazyi u Lvovi za shkilnyi rik 1911/12*, Lviv 1912. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. himnazii z ruskoiiu vykladovoiu movoiu v Peremysly za shkilnyi rik 1912/1913*, Peremysl 1913. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. himnazyi z ruskoiiu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1912/13*, Stanislaviv 1913. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. II himnazyi v Kolomyi za rik shkilnyi 1900/1901*, Kolomyia 1901. [in Ukrainian]
- Zvit Dyreksyi ts.k. II himnazyi v Kolomyi za rik shkilnyi 1901/1902*, Kolomyia 1902. [in Ukrainian]

**Trips of Galician youth at the end of the 19th century
– at the beginning of the 20th century: organisation, character, tourist trail,
the impact on the shaping the personality of secondary school students
and university students**

Summary

Tours and hiking trips were very popular among Galician youth at the end of the 19th century. They were initiated by junior high schools students and university students themselves who wanted to gain experience, knowledge and to spend time in a pleasant way. Such enterprises

were supported by the school administration and management of particular secondary school and institutions of higher education, thus acquiring educational and scientific dimension. The length of such trips varied from several days to several weeks. Trips, on foot, sometimes by train, by horse and cart or by means of rafting, included the territory of Galicia, especially mountain trail in the Carpathian Mountains, the territory of the Habsburg Empire, the countries in southern, northern and western Europe.

During the travels, the participants could become familiar with geography, history, economy, morals and the traditions of their own and the neighbouring region.

Key words: students' associations, trips, tourism, sightseeing, Galicia